

IV. BÉLA ÉS ISTVÁN IFJABB KIRÁLY BELHÁBORÚJÁNAK IDŐRENDJE

IV. Béla király helyét már hosszú évszázadokkal ezelőtt Szent István mellett jelölte ki a magyar történeti emlékezet: a tatárjárás katasztrófája után az államalapító művét megoltalmazó és kiteljesítő uralkodó a második honalapító jelzöt érdemelte ki Turóczy László jezsuita szerzetestől, majd nyomában az utókortól.¹ Szent István és IV. Béla megítélése egészen a 20. század közepéig töretlenül pozitív volt – az újrakezdés szimbólumaiként Trianon és a második világháború katasztrófái után is gyakran hivatkoztak rájuk.² Némi kényszerű szünet után végül a késői Kádár-kor történeti Pantheonjába is felvételt nyertek mint azok a Kelet és Nyugat közt őrlődő államférfiak, akik erkölcsileg talán megkérdőjelezhető, ám közösségük túlélése érdekében mégis szükségszerű kompromisszumokra kényszerültek.³ Gondoljunk bármit az efféle politikai ihletettséggű képekről, IV. Béla országépítő érdemeit – s így a Szent Istvánnal fennálló párhuzam érvényességét – az sem

¹ *Ladislau Turóczy: Ungaria suis cum regibus compendio data. Tyrnavie 1729. 226.*

² Szent Istvánnal ellentétben IV. Béla nevét csak rövid ideig, a második világháború idején viselte jelentős budapesti közterület, a Budai Vár északi lábánál húzódó Attila utca. Várbeli szobrának ötlete már 1953-ban felmerült, neve ekkor a „történelem haladó magyarjainak” sorában tűnik fel. Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei, BFL XXIII. 102. a. 1. 1953. dec. 3. 34. 1985-ben ismét napirendre került egyszalagos szobrának várbeli felállítását, ám a Fővárosi Tanács az I. kerületben csak névrokona, Kun Béla alakjának szoborba öntésére talált fedezetet – a dologból máig nem lett semmi. (1985. szept. 25. 501.) Tanulságos, hogy 1969-ben már szó eshetett arról, hogy egy addig névtelen XVIII. kerületi utcát Ákos nembeli Ernye bánról nevezzék el, mégpedig az ország új-jáépítésében IV. Béla mellett játszott szerepe miatt. Noha az „utcaelnevezést az érintett szakszervezetek nem kifogásolták, [...] a Budapesti Postaigazgatóság az Ernye bán elnevezés helyett [...] a Pamut utca elnevezést” javasolta. (1969. márc. 5. 175.)

³ E nem teljesen alaptalan képet közvetítik a korszak népszerű színpadi művei: Szabó Magda némiképp didaktikus királydrámái és az István, a király című rockopera is. Szabó Magda politikai áthallásokban gazdag – és így a szelep funkcióját kiválóan betöltő – Béla királyát nemcsak a közönség, hanem a hatalom és a kritikus, Nagy Péter is örömmel fogadta: „Kitűnően jelenetvezve, pompásan kiélezve jeleníti meg IV. Béla nagy dilemmáit: lehet-e az országépítés új módon való gondolkodást követelő feladatát megoldani olyan emberekkel, akik a korfordulót már nem értik, de a múltbeli fegyvertársi hűség köti őket az uralkodóhoz? Lehet-e fétisként ragaszkodni régi szabályokhoz, melyek mára a fejlődés akadályozójává váltak?” Lásd *Kritika* 14. (1984) 3. sz. 35. Érdemes idézni egy kevésbé vájt fülű, ám politikailag épp olyan tudatos ismertetőből is: „Béla tehát – ma úgy mondanánk – egy középkori néppolitikát dolgoz ki, és valósít meg. Azt keresi, ami az erőket egy jó cél érdekében összekötheti, nem pedig azt, ami ezeket az erőket megosztja, szétördeli.” [Kiemelés a szerzőtől – B. D.]. *Pest Megyei Hírlap*, 1984. január 7. 4. – A történettudomány világában két monumentális – politikai utalásoktól természetesen mentesebb és maradandóbb – mű, Györfly György Szent István-életrajza és Szűcs Jenő IV. Bélát mint „reformkirályt” középpontba állító munkája, *Az utolsó Árpádok* jelezte az idők változását.

csökkenti jelentősen, hogy a neki tulajdonított kedvező folyamatok valójában már apja, II. András idején megkezdődtek.⁴

Az analógia azonban nem csak az országépítés területén érvényes. E két hosszú életű király pályája alkonyán egyaránt az utódlás gondjaival kényszerült szembenézni, s az elvarratlan szálak mindkettőjük esetében évekig tartó anarchiához vezettek. Míg azonban Szent Istvánt a fiúörökös hiánya nyomasztotta Imre herceg elhunytá után, IV. Béla lelki erejét a legidősebb fiú lázadása és az ennek nyomán kibontakozó évtizedes polgárháború törte meg. Nem kell meglepődnünk azon, hogy a második honalapító uralmának utolsó szakaszára boruló árnyék nem talált, és alighanem sohasem fog utat találni a nemzeti emlékezetbe.

A végső csapást a legkedvesebb fiú, Béla herceg 1269. június 11-én bekövetkezett halála mérte IV. Bélára.⁵ A hatvanadik életévén túl járó király fájalmát és kiszolgáltatott helyzetét jól érzékeltetik a veszprémi egyház kiváltságait megerősítő oklevél bevezető sorai:

„Miután az Úr keze súlyosan megrendítet minket [...] megfosztva minket igen kedves fiunktól, Bélától, tudniillik egész Szlavónia hercegétől, szerencsétlenné téve így a szülőatyát; és miután az örökös keserűség poráig lesújtott minket ama halál által, amelyet talán bűneink miatt érdemeltünk ki; valamint a meghasonlás után, amely köztünk és igen kedves elsőszülöttünk, egyedül megmaradt vigaszunk, a nevezetes István király között támadt, ami miatt országunk kormányzata súlyosan és sokáig ide-oda ingadozott, s miután az óhajtott béke és nyugalom Istennek hála helyreállt, visszatérvén a szívhez, a lelkiismeret tanúságánál megvizsgáltuk tetteink érdemeit.”⁶

Az adománylevél meglepő őszinteséggel tolmácsolja a megtört uralkodó érzéseit. Valami más is kiolvasható azonban az oklevélből. Ismeretes, hogy az 1260-as évtized során többször is fellángolt az apa és elsőszülött fia közötti gyűlölség, s egymást váltották az akár fegyveres szembenállásig is fajuló konfliktusok és az ideig-óráig tiszteletben tartott megegyezések. A viszály, amint közismert, akkor érte el mélypontját, amikor az öreg király úgy döntött, hogy felszámolja legidősebb fia kelet-magyarországi uralmát. IV. Béla hadserege az ország délkeleti szegletébe,

⁴ *Zsoldos Attila*: Egy új II. András kép felé. In: II. András és Székesfehérvár. Szerk. Kerny Terézia – Smohay András. (Magyar királyok és Székesfehérvár 2. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai 7.) Székesfehérvár 2012. 21–35.

⁵ Az időpontra lásd *Bácsatyai Dániel*: A Somogyvári formuláskönyv évkönyvei. Székesfehérvár 2019. 50.

⁶ 1269. okt. 3.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: CD) IV/3. 495–496.

Feketehalom várába üldözte az ifjabb királyt, István azonban kitört az erősségből, és győzelmet győzelemre halmozva az ország közepébe vonult, hogy Isaszegnél végül döntő vereséget mérjen az apja seregét vezető bárókra. A fent idézett oklevél ékesszólóan tanúskodik amellet, hogy az ellenségeskedés, amelynek a felek 1262-ben, 1265-ben és 1266-ban tárgyalások útján próbáltak meg medret szabni, Béla herceg haláláig fennállt, még ha a családi dráma legvéresebb felvonása már véget is ért. A viszály csak 1269 nyara és az idézett dokumentum október 3-ai kiadása között eltelt időben jutott kényszerű nyugvópontra.

Egy kronológiai probléma

A történések időrendjét, s így apa és fia szembenállásának dinamikáját Pauler Gyula dolgozta ki a hazai oklevelekből kinyerhető adatok alapján, amelyet egy évszázaddal később Zsoldos Attila finomított tovább számos részlet tisztázásával.⁷ Miután a többi szóba jöhető esztendő kizárta, Pauler 1265. március elejét határozta meg az isaszegi csata időpontjaként, mivel e hónap végén terjesztették IV. Kelemen pápa elé a Béla és István közt létrejött béke tervezetét.⁸ Megjegyzendő, hogy az osztrák történetírás egy-két évvel későbbi dátumot tart számon, mivel az ütközetet két – egymással kétségtelenül kapcsolatban álló – osztrák évkönyv az 1267-es évnél említi.⁹ Bár az osztrák Alfons Huberrel vitatkozó Pauler elismerte a két évkönyv kiemelkedő forrásértékét, a magyar uralkodóházon belüli viszályra vonatkozó híradásokat illetően elutasította hitelüket.¹⁰

Akad azonban egy régóta ismert forrás, amelyet sem Huber, sem pedig Pauler nem vont be történeti rekonstrukciójába. A 13. századi Jans Enikel, vagy ahogy legutóbb emlegetik: Jans von Wien német nyelvű *Weltchronik*jéről van szó, pontosabban arról a függelékről, amely a krónika 15. századi lipcsei kódexében (Lipcse, Universitätsbibliothek, Rep. II. 116. a) található.¹¹ A függelék, amely a kiadó Philipp Strauch szerint ugyancsak a bécsi polgárcsaládból származó szerző munkája, hírneves emberek tragikus halálát beszéli el: a borongós anekdoták

⁷ Pauler Gyula: V. István bolgár hadjáratai. In: Hunfalvy-album. Hunfalvy Pál félszázados akadémiai tagsága emlékére kiadják tisztelői. Bp. 1891. 170–173.; Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I–II. 2. kiadás. Bp. 1899. II. 257–263., 533–537., 202. jegyz.; Zsoldos Attila: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. Bp. 2007.

⁸ Pauler Gy.: A magyar nemzet története i. m. II. 261.

⁹ Alfons Huber: Studien über die Geschichte Ungarns im Zeitalter der Arpaden. Archiv für österreichische Geschichte 65. (1884) 179–189. IV. Béláról szóló életrajzában Wertner Mór is az osztrák évkönyvek nyomán kirajzolódó időrendet követte, lásd Wertner Mór: Negyedik Béla király története. Okirati kútfők nyomán. Temesvár 1893. 161–171.

¹⁰ Pauler Gy.: A magyar nemzet története i. m. II. 535. 202. jegyz.

¹¹ Weltchronik. In: Jansen Enikels Werke. Ed. Philipp Strauch. MGH Deutsche Chroniken III. Hannover–Leipzig 1900. (a továbbiakban: Weltchronik) 593–596. A kéziratra lásd uo. xxi.

közt elsőként a trevisói zsarnok, Ezzelino da Romano (†1259) és Alberico nevű fivére végzetéről, majd Sváb Fülöp német király meggyilkolásáról és a Gertrúd magyar királyné elleni merényletről olvashatunk.¹² A legutolsó történet főszereplője a néhai II. (Harcias) Frigyes osztrák herceg híve, az alsó-ausztriai *ministerialis*, Heinrich Preussel, aki a bécsi polgársággal is szoros családi összeköttetésben állt.¹³ Bár a herceg halála utáni években Preussel – testvérével, Wernharddal együtt – még IV. Béla ellen harcolt a Babenberg-örökségért folytatott háborúban, a kroisenbrunni ütközetben (1260) már a magyar uralkodó mellett tűnik fel. Míg Heinrichet IV. Béla híveként barsi ispánná és budai rektorra nevezték ki, Wernhardot 1260-tól II. Ottokár cseh király környezetében találjuk, egészen 1265 és 1267 között bekövetkezett haláláig.¹⁴ Arról a hazai oklevelek is beszámolnak, hogy Heinrich Preussel az isaszegi csatában esett el,¹⁵ Jans von Wien azonban több részletet is elárul az ütközet előzményeiről, lefolyásáról, következményeiről és persze Preussel csúfos haláláról.¹⁶ A bécsi szerző szeme előtt természetesen a közönség szórakoztatása lebegett, s története így jórészt az udvari irodalom elemeiből építkezik, ami a két főszereplő, Mária királyné és Preussel iróniát sem nélkülöző párbeszédében érhető leginkább tetten. Az isaszegi ütközet előtt az osztrák lovag megbetegszik, amit Mária gyávaságnak vél; a gyengeségét nem rejtvegető budai rektor ezután bűnbánóan ajánlja fel szolgálatait a királynénak. Miután két apródja nyeregbe emelte, a láztól verejtrekező Preussel a királyné iránti szeretetből mégis csatába száll István ellen, mégpedig ezer fegyveres élén.¹⁷

Jans von Wien tudósítását nem a közönség mulattatását szolgáló elbeszélői modor miatt hagyták sokáig figyelmen kívül. A bizalmatlanság oka sokkal inkább az volt, hogy az isaszegi csata közvetlen utóéletének tárgyalásakor szerzőnket komoly tévedésen érjük.¹⁸ Miután győzelme után az ifjabb király bevonul

¹² Ez utóbbi történet forrásértékéről lásd *Körmendi Tamás*: A Gertrúd királyné elleni merénylet a külföldi elbeszélő forrásokban. *Történelmi Szemle* 51. (2009) 182–184.

¹³ A Preussel familiáról részletesen: *Josef Lampel*: Die Macht der Grafen von Peilstein in Niederösterreich. *Blätter des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich* NF 32. (1898) 140–152.

¹⁴ Pályájukra lásd *Max Weltin*: Landesherr und Landherren zur Herrschaft Ottokars II. Přemysl in Österreich. In: *Ottokar Forschungen*. Hrsg. Max Weltin – Andreas Kusternig. 1979 Wien. = *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* NF 44–45. (1978–1979) 162–164., 14. jegyz. – Wernhardot 1265. április 21-én említik utoljára a források, 1267 szeptemberében már bizonyosan nem volt életben. Lampel szerint a fivérék együtt lelték halálukat az isaszegi ütközetben. *Lampel, J.*: Die Macht der Grafen i. m. 144.

¹⁵ 1273: Árpádkori új okmánytár I–XII. Szerk. Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874. (a továbbiakban: ÁÜO) IX. 14.; 1279: Hazai Okmánytár I–VIII. Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghegy Dezső. Győr–Bp. 1865–1891. (a továbbiakban: HO) VI. 242.

¹⁶ *Weltchronik* 593–596. vv. 1289–1504. Itt szeretnék hálás köszönetet mondani Orosz Juliannának a forrás fordításához nyújtott segítségéért.

¹⁷ *Weltchronik* 593–594. vv. 1330–1419.

¹⁸ *Zsoldos A.*: Családi ügy i. m. 75–76.

Budára – erről is egyedül Jans von Wiennél olvashatunk –, az elbeszélés szerint Mária királyné Pozsonyba, majd II. Ottokár cseh király udvarába menekül. Poggyászában ott egy aranykorona is, amely Jans tudósítása szerint az István és Ottokár közti későbbi háborúság fő oka volt. Nyilvánvaló, hogy Jans az 1270. év eseményeit keverte az isaszegi csatára vonatkozó elbeszélésbe, Mária királynét pedig Anna macsóji hercegnővel tévesztette össze, aki IV. Béla halála után valóban Prágába menekült, s több forrás egybehangzó tanúsága szerint a királyi jelvényeket (*insignia regalia*), köztük a koronát és a kardot is magával vitte.¹⁹

A fenti nyilvánvaló tévedés és a közönség kegyeit kereső stílus dacára szerzőnk olyan adatokat is fenntartott, amelyeket aligha tarthatunk pusztán a képzelet termékeinek, s ha tévedésből kerültek is a műbe – ami korántsem szükségszerű –, magyarázatot igényel, hogy miért utasítjuk el hitelüket. Jans von Wien azt állítja, hogy II. Ottokár segédcsoportokat küldött IV. Bélának a döntő csata előtt, s azt is elárulja, hogy az öreg király seregében egy bizonyos Roland gróf is jelen volt, azoknak a magyar uraknak az egyikeként, akiket – miként ő maga írja – a szerző és bécsi közönsége jól ismertek.²⁰ Miután Roland a többi magyar előkelővel együtt megfutamodott, a fogságba esett Preusselt maga az ifjabb király döfi le, mivel őt teszi felelőssé azért, hogy anyja, Mária királyné elidegenedett tőle.²¹

A Jans von Wien által emlegetett magyar úr, Roland, aligha lehet más, mint Rátót nembeli Roland szlavón bán, IV. Béla egyik leghíresebb bárója, aki korábban tizenkét évig viselte a nádorságot, s később IV. László idején is országos méltóságokat töltött be.²² Ismertségéhez aligha férhet kétség, hiszen a magyar uralkodókat többször is képviselte a nyugati szomszédal folytatott diplomáciai tárgyalások során.²³ Lodomér váradi és Timót zágrábi püspökök mellett tagja volt annak az ünnepélyes követségnek is, amely Habsburg Rudolf császár és IV. László szövetségéről tárgyalt Bécsben, 1277 júliusában.²⁴

¹⁹ Josef Deér: Die Heilige Krone Ungarns. Wien 1966. 253–270. Az *insignia regalia* kifejezést az az 1271 nyarán aláírt békeszerződés említi, amelyben V. István – minden bizonnyal ideiglenesen – lemondott az elvitt ékszerekről. A II. Ottokár és V. István által aláírt okmányok párhuzamos kiadását lásd Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemie I–VII. Ed. Gustav Friedrich et al. Praha 1904–2013. (a továbbiakban: CDERB) V/2. 247–260. A hazai történetírás nem fogadta el Deér nézetét, amely szerint a királyavató Szentkorona is Prágába került volna ekkor, noha forrásaink kifejezetten ezt a lehetőséget valószínűsítik.

²⁰ Weltchronik 593. vv. 1297–1312.

²¹ Weltchronik 595. vv. 1477–1484.

²² Más Roland ezekben az esztendőkből aligha jöhet szóba. *Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Bp. 2011. (a továbbiakban: Archontológia 1000–1301) 348–349.

²³ Buda, 1254. ápr. 3.: CDERB V/1. 59–60.; Pozsony, 1271. júl. 3.: CDERB V/2. 247–260.

²⁴ 1277. júl. 12.: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II–XV. Ed. Tade Smičiklas. Zagabriae 1904–1934. (a továbbiakban: CDCr) VI. 211.

Gyanakvásunkat e ponton az keltheti fel, hogy a Pauler Gyula által javasolt időpontban – 1265. március elején – Roland bán nem lehetett jelen Isaszegnél: 1264. december 6-án és 1265. február 25-én, a belháború legviharosabbként számon tartott hónapjaiban ugyanis Szlavóniában keletzte okleveleit.²⁵ Könnyű lenne a megbízhatatlannak bélyegzett kortárs, Jans von Wien híradását elutasítani, ám a Roland bánra vonatkozó, eddig kommentár nélkül maradt adat mégis szükségessé teszi, hogy újra feltegyük a kérdést: valóban 1265-ben történt az isaszegi csata?

Fentebb utaltunk rá, hogy az osztrák évkönyvirodalom az 1267. év alatt említi az ütközetet. Amikor Pauler Gyula kidolgozta időrendi rekonstrukcióját, az évkönyvek hitelével szembeni döntő érvet egy átírásban fennmaradt, 1267 februárjára keltezett dokumentum szolgáltatva számára.²⁶ A szóban forgó oklevél már nádorként emlegeti Kemény fia Lőrincet, noha számos oklevél*narratio* egyhangú tanúsága szerint az isaszegi csata idején a nádor még nem Lőrinc, hanem Kőszegi Henrik volt,²⁷ aki az év folyamán Rolandot váltotta a szlavón báni méltóságban.²⁸ Első pillantásra még egyértelműbben igazolja Pauler nézetét egy másik, ezúttal eredetiben fennmaradt oklevél, amely már említi a csatában való részvételt az adományosok érdemei között, s amelyen 1266. évi keltezés olvasható.²⁹ Hogy az imént feltett kérdésre választ adhassunk, vizsgáljuk meg az összecsapásról tudósító évkönyveket, majd tegyük mérlegre az okleveles híradások hitelét is!

Az évkönyvek

Kezdjük tehát az évkönyvekkel. Ezek közül az elsőt Wilhelm Wattenbach tévedése nyomán a *Klosterneuburgi Évkönyv (Continuatio Claustroneoburgensis)* negyedik folytatásaként ismeri a szakirodalom (a továbbiakban: CC IV), ám valójában nem kétséges, hogy a heiligenkreuzi ciszterciekhez köthető.³⁰ Az 1267 és 1279 közti híreket tartalmazó évkönyvben mindjárt az első évnél azt olvassuk, hogy

²⁵ 1264. dec. 6.: CDCr V. 315–317.; 1265. febr. 25.: CDCr 332–333.

²⁶ ÁÚO III. 172.

²⁷ 1267: Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–IV. Ed. Ferdinandus Knauz et alii. Strigonii 1874–1999. (a továbbiakban: MES) I. 544.; 1268: HO VI. 153.; 1270: ÁÚO VIII. 259. A csatáról hírt adó oklevelek között olyanok is akadnak azonban, amelyek az ütközetben résztvevő Henrikre már bánként utalnak (1268: HO VIII. 136.; 1270: ÁÚO XII. 13.), Lőrincet pedig nem országbíróként, hanem új méltóságának megfelelően nádorként (ÁÚO VIII. 196.).

²⁸ A Rolandot utoljára szlavón bánként emlegető dokumentum 1267. május 21-én kelt: CDCr V. 430. Henrik 1267. szeptember 15. körül tűnik fel új méltósága birtokosaként: CD IV/3. 384–387.

²⁹ CD IV/3. 346–347.

³⁰ MGH SS IX. 647–648.; *Alphons Lhotsky: Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 19.* Graz 1963. 184.

Heinrich Preussel „a magyarok árulása révén” István ifjabb király kezére került, aki saját kezével vetett véget személyes ellensége életének.³¹ E híradás összhangban áll Jans von Wien értesülésével, aki szerint a magyar urak – köztük Roland – nem vállalták, hogy az ifjabb király ellen hadba vonuljanak, s a magára hagyott osztrákok Preussellel együtt István fogságába estek.³²

A másik osztrák évkönyv a *Historia Annorum 1267–1279* nevet kapta kiadó-jától, Wilhelm Wattenbachtól.³³ Csak a 20. század első éveiben nyert megállapítást, hogy a *Historia Annorum* szerzője a bécsi régió egyik legsokoldalúbb írástudója, Gutolf heiligenkreuzi ciszterci szerzetes volt.³⁴ A szerzőt a stílusjegyek alapján sikerült azonosítani, ám a felfedezés itthon ismeretlen maradt, így – mielőtt tovább haladnánk – kissé el kell elidőznünk Gutolf személyénél.

A vándorévek idején Itáliát és Franciaországot is megjárt tudós férfiú nem elsősorban rövidke történeti műve, hanem iskolamesterként jegyzett tankönyvei miatt ismert. Latin grammatikája és levélfogalmazási *summája* mellett írt szentbeszédeket és hagiográfiai munkákat is.³⁵ Az 1260-as évektől a bécsi városfalon kívül élő ciszterci nővérek gyóntatója volt, majd – valamikor 1285 és 1289 közt – a borsmonostori apátság élére került.³⁶ Később a csehországi Welehrad monostorában találjuk, hogy aztán korai működése színhelyére, Heiligenkreuzba vonuljon vissza. A Magyar Királysággal tehát szoros kapcsolatba került szerzőnk, lakóiról azonban roppant kedvezőtlen véleménnyel volt. Erre minden oka megvolt: az általa pártfogolt ciszterci nővéreket egy Bécset fenyegető magyar támadás kergette szét – minden bizonnyal 1270-ben.³⁷ A közösség biztonságáért aggódó

³¹ Eodem anno occisus Hainricus Pruzelo per manum Stephani regis Ungarie, traditus perfidia et dolo nequiter Ungarorum. MGH SS IX. 647.

³² Weltchronik 595. vv. 1435–1441.

³³ MGH SS IX. 649–654.

³⁴ Oswald Redlich – Anton Emanuel Schönbach: Des Gutolf von Heiligenkreuz Translatio sanctae Delicianae. Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse 159. (1908) 2. sz.

³⁵ Életére és műveire lásd Anton Emanuel Schönbach: Über Gutolf von Heiligenkreuz. Untersuchungen und Texte, Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse 150. (1905) 2. sz.

³⁶ Magyarországi megbízatásáról fiatalabb kortársa, a Sankt Florian-i apátság előjárója ad hírt Vita venerabilis Wilbirgis című munkájában: „Ille nempe Gutolfus, cuius erat honorabile nomen in populo, contemptibilis et vilis, sua exigente conversatione stultissima, in oculis omnium est effectus, nam, ut gravius caderet, abbatie Montis Sancte Marie in Ungaria susceperat gubernacula, a qua, culpis suis requirentibus, depositus, pre verecundia sufferre non valens intuitus hominum, terram egressus, apud alienos multis diebus vix locum licet debilem obtinuit mansionis.” Schönbach, A. E.: Über Gutolf i. m. 69.

³⁷ A bécsi ciszterci nővérek viszontagságairól és Gutolfhoz fűződő kapcsolatukról lásd Christina Lutter: Geteilte soziale Raume und gemeinsame Zugehörigkeiten. Die Wiener Zisterzienserinnen um 1300. In: Konstanz und Wandel. Religiöse Lebensformen im europäischen Mittelalter. Hrsg. Gordon Blennemann – Christine Kleinjung – Thomas Kohl. (Studien und Texte zur Geistes- und Sozialgeschichte des Mittelalters 11.) Affalterbach 2016. 199–216. A magyar támadásra lásd uo. 205.

apátnó Gutolfot kérte fel, hogy II. Ottokártól anyagi segítséget kérjen az apácák bécsi házának felépítéséhez. A kérést visszautasító király helyett azonban az egyik legtekintélyesebb bécsi lovagpolgár, Paltram sietett a nővérek segítségére, aki még ereklyéről is gondoskodott az új épület részére; a Prága melletti Strahov premontrei kolostorából ugyanis sikerült megszereznie az Attila király által megölt Szent Orsolya állítólagos mártírtársának, Szent Deliciának a fejét. A fenti eseményeknek Gutolf a mártírereklye *translatiójáról* írt művében (*Translatio Sanctae Delicianae*) állított emléket,³⁸ amelyben a magyarok is megkapják a magukét: a munka etnográfiai ihletettséggű bevezetőjében Magyarország termékenységét mindenkori lakói bűnös természetével állítja kontrasztba, majd kétkedésének ad hangot azzal kapcsolatban, hogy e nép, amely „mostanság olyannyira híján van a bátorságnak”, hogyan tarthatta rettegésben Európát a kalandozó hadjáratok idején.³⁹

A bennünket közelebről érdeklő történeti művet, a *Historia Annorum*ot egy 13. századi heiligenkreuzi kódex tartotta fenn, s tudunk egy ugyancsak 13. századi töredékről, valamint egy 15. századi reini kéziratról is.⁴⁰ Az elsőként említett kódexben a *Historia Annorum* a *Heiligenkreuzi Évkönyv* második folytatása után következik – jól látható tehát, hogy Gutolf műve a ciszterci monostor történeti emlékezetének termékeként maradt fenn. Számunkra azonban most a legfontosabb

³⁸ Redlich, O. – Schönbach, A. E.: Des Gutolf von Heiligenkreuz Translatio i. m. 8–20. Annak ellenére, hogy kérése nem talált nyitott fülekre, Gutolf kifejezetten szimpátiával emlékezett meg II. Ottokár uralmáról. Karl Brunner: Gutolf von Heiligenkreuz und König Ottokars Glück und Ende. In: Ottokar Forschungen. Hrsg. Max Weltin – Andreas Kusternig. 1979 Wien. = Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich NF 44–45. (1978–1979) 427–433.

³⁹ Ungaria, que ut hystorie produnt, olim Pannonia ab Appennino monte, quo clauditur, dicta erat, quam latissimum tam et letissimum solum habet, fluviiis vero maximis, quorum Hister, qui et Danubius, precipuus est, ita irrigatur, ut paradisum putes. Huic ut fecunditas laudem addit, ita demit infelicitas. Denique sicut Sicilia, Cyclopum primo patria, dehinc vero tyrannis quasi ex lege sibi succedentibus, quantum agri nobilitate laudatur, tantum fedatur nova semper tyrannide, ita et hic ubertatem glebe immundarum gentium frequentissima irruptio confundit. Ex hac Gothos Huni, Hunos Avari, Avaros Ungari, a Pecenatis et ipsi pulsi, expulerunt. Itaque circa annum ab incarnatione Domini octingentesimum septimum temporibus Arnulfi egressi Pannonias sibi sedem regni delegerunt, ubi cum aliquamdiu habitassent, aliarum adhuc regionum ignari, Arnulfo regi contra Zwendebaldum Moravorum regem ducenti exercitum invitati tulere auxilium. Qui nimirum, quia testibus illis vincere voluit, vincere docuit. Exhinc enim predarum illecti dulcedine et docti vivere raptio ad ulteriora pedem ferentes frequentissimis excursibus, quod nunc propter exinanitatem eorum vix credi putem, non solum Noricos, Rethos, Alemannos, Saxones, Thuringos, Germanos, verum etiam Gallos Ytalosque crebro vastavere necnon et ipsi usquequaque immunes extitere periculi, quippe diverso temporis interventu a Karenthans, Noricis, Alamannis frequenter victi, detriti paulatim virtute, iam raro aliena regna invadere, sepe vero etiam portiones sui regni perdere didicerunt. Redlich, O. – Schönbach, A. E.: Des Gutolf von Heiligenkreuz Translatio i. m. 10.

⁴⁰ Bécs, ÖNB cod. 539., 83^v–91^r; cod. 373., 8^{r-v}; Rein, Stiftsbibliothek cod. 30. Lásd Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon I–XIV. Berlin–New York, NY 1978–2008. III. 342–343.

az, hogy Gutolf részletekbe menő híradása IV. Béla és István ifjabb király párhar-
cáról teljesen független a CC IV-től:

<p style="text-align: center;"><i>Continuatio Claustro-neoburgensis IV</i></p> <p>Eodem anno occisus Hainricus Pruzelo per manum Stephani regis Ungarie, traditus perfidia et dolo nequiter Ungarorum.⁴¹</p>	<p style="text-align: center;">Gutolf: <i>Historia annorum 1267–1279</i></p> <p>In tempore eiusdem anni Bela rex Ungarie contra filium suum regem Stephanum misit exercitum. Qui subito a rege Stephano vincitur et oppugnatur. Et magna occisa hominum multitudine, ex eodem nichilominus exercitu potenter quosdam comites captivavit. Igitur iam dictus rex Bela ire succensus suffususque verecundia de tanta filii victoria, rursus cogit et ad arma vocat exercitum. Cui audacter rex occurrit Stephanus: quoniam audaces fortuna iuvat, patris exercitum vice altera in fugam vertit, et in congressu belli alios occidit, alios cum palatino regis Bele captivos adduxit. Porro rex Stephanus eodem anno de patre suo laudabiles quater triumphii titulos reportavit, suorum tamen non modica iactura.⁴²</p>
---	---

Jól látható, hogy az azonos eseményre vonatkozó két híradás között semmiféle tartalmi vagy filológiai kapcsolat nem áll fenn. Míg a CC IV csak Preussel halálát említi, addig Gutolf bővebb tudósítása hallgat Preussel szerepéről. Ehelyett az ifjabb király négy győzelmének állít emléket, megjegyezve azt is, hogy Kőszegi Henrik nádor István fogságába esett. A különbség azért zavarba ejtő, mert a két évkönyv távolról sem független egymástól, bejegyzéseik zöme kétségtelen filológiai rokonságot mutat. Korábban úgy vélték, hogy Gutolf szövege az elsődleges, és a CC IV nem más, mint a *Historia Annorum* kivonata.⁴³ Theodor Mayer azonban észrevette, hogy a ciszterci tudós összetéveszthetetlen stílusa egyáltalán nem jelentkezik a CC IV-ben, s egy 1922-ben tartott előadásában igazolta, hogy a kapcsolat csakis fordított lehet: aligha képzelhető el ugyanis, hogy a *Historia Annorum*ot állítólagosan kijegyzetelő klosterneuburgi évkönyvíró minden esetben éppen Gutolf jellegzetes – önálló híradásokat is fenntartó – sorait hagyja el.⁴⁴

Mielőtt vizsgálatunkat folytatnánk, érdemes kissé elidőzni annál a kérdésnél, hogy honnan is származnak Gutolf magyar vonatkozású szövegösszeállításai. A válasz egyértelműnek tűnik: nem kétséges, hogy a szóban forgó összeállítások magyarországi forrásra vezethetők vissza. Gutolf nem általánosságban emlegeti apa

⁴¹ MGH SS IX. 647.

⁴² MGH SS IX. 650.

⁴³ Oswald Redlich: Die österreichische Annalistik bis zum Ausgang des 13. Jahrhunderts. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 3. (1882) 516. Lhotsky is így vélte, anélkül, hogy mérlegelte volna az ellentétes véleményeket. Lhotsky, A.: Quellenkunde i. m. 184.

⁴⁴ Theodor Mayer: Die österreichische Annalistik. Monatsblatt des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich 21. (1922) 3–4. sz. 31. Ernst Klebel Mayer álláspontját fogadta el, ám felvetette azt a lehetőséget is, hogy a CC IV-et később Gutolf Historiájából bővítették az 1275 és 1279 közti évekre vonatkozóan. Ernst Klebel: Die Fassungen und Handschriften der österreichischen Annalistik. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich NF 21. (1928) 73.

és fia konfliktusát; olyan részleteket is ismer, amelyekről csak az 1260–1270-es évek hazai oklevél*narratiói*ból értesülünk: tudja, hogy István a feketehalmi kitörés után *comes*eket ejtett fogságba, mint ahogy azt is, hogy a döntő ütközet után Henrik nádor is az ő hatalmába került. Sokatmondó, hogy Gutolf négy győztes csatát emleget, ami részben összhangban áll okleveleink tudósításával, amelyek öt győzelemről számolnak be.⁴⁵ Nem lehetetlen, hogy a szerző egy olyan adománylevélből tájékozódott, amely részletesen tárgyalta azokat az érdemeket, amelyeket az adománynyerő a belháború idején szerzett. Erre annál is inkább alkalma lehetett, mivel Gutolf, mint láttuk, az 1280-as évek végén a borsmonostori apát-ság élén állt, s így vélhetően ő volt az is, akit a generális káptalan 1288-ban arra utasított, hogy heiligenkreuzi kollégájával vizsgálja meg a magyarországi ciszterci monostorok állapotát.⁴⁶

A ciszterci szerző jól értesültségét és információi közvetlen magyarországi eredetét nemcsak a magyarországi belháborúra vonatkozó hírek érzékeltetik, hanem egy másik bejegyzés is, amely IV. Béla botrányos temetéséről tudósít. Gutolf – a magyar krónikákkal összhangban – megemlékezik arról a harcról, amely az esztergomi érsek és az esztergomi ferencesek között a király holttestéért folyt, hozzá-téve, hogy a viszály vérontásig fajult, s a vér beszennyezte egy templom – minden bizonnyal a ferencesek esztergomi kolostortemplomának – padlóját is.⁴⁷ A szerző szerint Béla király alaposan kiérdemelte e botrányos vérontás által beárnyékkolt temetést, hiszen – mint írja – az Ausztria egyházainak oly sok szenvedést okozó magyar uralkodó vérengző ember (*vir sanguinum*) volt.⁴⁸

E rövid kitérő után vissza kell térnünk az isaszegi csatára vonatkozó évkönyv-bejegyzésekhez. Láthattuk, hogy a két évkönyv szoros kapcsolatban áll: Gutolf a CC IV-et – vagy talán a két évkönyv közös forrását – bővítette tovább. Pauler Gyula arra a következtetésre jutott, hogy a kronológiai hibát a CC IV szerkesztője követte el, Gutolf pedig – bármennyire is egyedi az 1267. évnél olvasható híradása – csupán új tartalommal töltötte meg a készen kapott időrendi keretet.⁴⁹ Akárhogy volt is, az korántsem biztos, hogy a CC IV kronológiai váza hibás – rendelkezésünkre áll ugyanis egy másik évkönyves forrás, amely kétségtelenül független a két osztrák munkától, s apa és fia háborúságát ugyancsak az 1267. évnél említi.

⁴⁵ 1279: HO VI. 241–242.

⁴⁶ *Hervay Ferenc L.*: Repertorium Historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria. (Bibliotheca Cisterciensis 7.) Roma 1984. 34.

⁴⁷ *Scriptores rerum Hungaricum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II.* Ed. Emericus Szentpétery. Budapestini 1937–1938. (Reprint kiadása Szovák Kornél és Veszprémy László jegyzeteivel: Bp. 1999) (a továbbiakban: SRH) I. 470.

⁴⁸ MGH SS IX. 651.

⁴⁹ *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i. m. II. 535. 202. jegyz.

Pauler még nem ismerhette az úgynevezett *Somogyvári Formuláskönyv* három Árpád-kori évkönyvét, amelyekre Bónis György hívta fel a figyelmet a 20. század derekán.⁵⁰ Az évkönyvek sokáig kiadatlanok – és így kiaknázatlanok – maradtak, ám 2019-ben végre napvilágot látott kritikai *edíciójuk*.⁵¹ A formuláskönyv által fenntartott első évkönyv rendkívül megbízható, nemegyszer korábban ismeretlen híreket őrzött meg a 13. századra s különösen IV. Béla családjára vonatkozóan. A szóban forgó évkönyvben azt olvashatjuk, hogy IV. Béla 1267-ben egészen az ország határáig üldözte legidősebb fiát, Istvánt.⁵² A bejegyzés aligha utalhat másra, mint az ifjabb király feketehalmi menekülésére. A forrás nem ad tájékoztatást a későbbi – az öreg király számára immár kedvezőtlen – fejleményekről, ami csak akkor válik érthetővé, ha feltételezzük: a *Somogyvári Formuláskönyv* első évkönyve valóban IV. Béla környezetében íródott – más híradások alapján legvalószínűbben a királyi pár kegyeit élvező ferences barátok esztergomi kolostorában.⁵³

Ha a CC IV és Gutolf tartalmában és szövegében teljesen eltérő híradásának 1267-es évszámát egymástól történő kölcsönzésnek tekintjük is, az nem lehet kétséges, hogy a *Somogyvári Formuláskönyv* első évkönyve és a két osztrák forrás között semmiféle kapcsolat sincs. Az évkönyvek híradását aligha lehet tehát immár lebecsülni: két egymástól független elbeszélő kútfő, egy osztrák és egy hazai évkönyv is 1267-re helyezi a belháború eseményeit.

Az oklevelek

Az évkönyvek után vizsgáljuk meg azokat az okleveleket, amelyek kapaszkodót adhatnak a kezünkbe az isaszegi csata időpontját illetően. Ilyen dokumentumnak szokás tartani azt az 1267 februárjára keltezett iratot, amelyről fentebb már esett szó.⁵⁴ Mint láttuk, ez volt az az oklevél, amellyel Pauler Gyula megkísérelte kikezdeni az osztrák évkönyvek megbízhatóságát. Pauler arra hivatkozott, hogy az irat már nádorként tünteti fel az ütközet idején még csak országbírásgot viselő Kemény fia Lőrincet, annak ellenére, hogy a csata idején bizonyosan Kőszegi Henrik volt a nádor. A dokumentum tudósítása elvileg összehangolható az évkönyves adatokkal, s megengedi, hogy az isaszegi ütközet 1267-ben, ám a

⁵⁰ Bónis György: A Somogyvári formuláskönyv. In: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Bukarest 1957. 117–133.

⁵¹ Bácsatyai D.: A Somogyvári formuláskönyv i. m.

⁵² Anno Domini m° cclxvii. Stephanus rex per patrem suum Belam quartum ad confiniam regni expellitur. Uo. 50.

⁵³ Uo. 16–17.

⁵⁴ ÁÚO III. 172.

nádorváltás állítólagos időpontja, 1267 februárja előtt történt, leginkább tehát az év januárjában. Az irat keltezésének helyessége azonban több mint kétséges.

Az oklevél egy egyszerű földadásvételt rögzít, amely a szekszárdi apát és Lőrinc nádor alnádora, Bodur *comes* között jött létre. A csatára vonatkozó irodalomban kevésbé hangoztatott, ám kétségtelen tény, hogy az 1380. évi átírásban⁵⁵ fennmaradt oklevél IV. Béla királyt már elhunytként (*pie memorie*) emlegeti. A kérdés immár tehát csak annyi, hogy a két ellentmondó információ közül melyiknek hihetünk: annak, hogy az oklevél valóban 1267-ben kelt, vagy annak, hogy kiállításakor az 1270 májusában elhunyt IV. Béla már nem volt életben. Számomra az a megoldás tűnik valószínűbbnek, hogy a hibát nem a király jelzőjében, hanem a dátumban kell keresnünk; nehéz lenne ugyanis válaszolni arra a kérdésre, hogy mi motiválhatta volna az 1380. évi átírás lejegyzőjét, hogy – a dokumentum hitelességét kockára téve – az oklevél szövegébe besúrja a *pie memorie* jelzõt; arról nem is beszélve, hogy a dokumentumban említett szereplők ekkorra már réges-régen távoztak az élők sorából, s így mindegyikük számot tarthatott volna arra, hogy kegyes emlékezetűnek nevezzék, köztük a IV. Bélával egy sorban feltűnő Türje nembeli Fülöp esztergomi érsek is. Mivel a főpap 1272 decemberében hunyt el,⁵⁶ így az oklevél keltét 1271 vagy 1272 februárjára kellene helyoznunk – de akármikor jegyezték is le, a benne rejlő datálási ellentmondás miatt az irat aligha alkalmas, hogy megdönthetetlen kronológiai érvet kovácsoljunk belőle.⁵⁷

Most azon okleveles bizonyítékok felé kell fordulnunk, amelyek látszólag könnyen kizárhatnák, hogy a belháborúra 1267-ben került sor: bár a háborúság idején szerzett érdemeket jutalmazó adományleveleket csak 1267-től kezdik kiállítani az ifjabb király kancelláriáján, mégis akad négy dokumentum, amelyek úgy

⁵⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (a továbbiakban: MNL OL), Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 244448.

⁵⁶ Archontológia 1000–1301. 81.

⁵⁷ Egy másik körülmény ugyancsak amellet szól, hogy a fenti dokumentum hibás keletű. IV. Béla 1267. május 8-án arra utasította a pécsi káptalant, hogy az erőszakos halált halt Szentzalvatori Izsép fiait iktassák be a gyilkos, Csaba fia Csépan birtokába. HO VI. 145–146. Az utóbbi korábban egyetlen perbehívásra sem reagált, végső kiküldésére 1266. szeptember 15-én került sor. Ezután a király és bárói Izsép fiainak juttatták a kérdéses földet, s parancsot adtak a határok leírására. A határjárás eredményét Kemény fia Lőrinc országbírónak jelentették, aki erről oklevelet állított ki. Az említett 1267. május 8-ai parancslevélben a király Lőrinc országbíró határleíró oklevelét is mellékelte, ám ennek szövege és dátuma sajnos nem maradt fenn; kézenfekvőnek tűnik azonban, hogy az országbírói oklevél kelte nem sokkal előzte meg a királyi parancslevél kiadásának időpontját. Akárhogy is, árulkodó jel, hogy a pécsi káptalannak szóló parancs Lőrinc országbírói méltóságáról (*iudicis curie nostre*) még nem múlt időben szól, nem úgy, mint a pécsi káptalan által végül 1267 októberében kiállított dokumentum, amelyből az egész ügy ismeretes (*dominique Laurenchii nunc palatini, comitis Symyngensis, tunc iudicis aule regie*). HO VI. 148–151. Valószínűnek tarthatjuk tehát, hogy Kemény fia Lőrinc még 1267. május elején is országbíró volt. Alább még fogunk olyan érveléssel találkozni, amely a fenti lehetőséget a bizonyosság szintjére emeli.

említik az összecsapás epizódjait, hogy közben kiállításuk időpontjaként 1265 vagy 1266 van feltüntetve.⁵⁸

Az első két oklevél keltezésének hitele könnyen gyanúba fogható. Erzsébet ifjabb királyné és István ifjabb király egy-egy adományleveléről van szó, amelyek egyazon 1282. évi diplomában maradtak fenn átírásként. Az ifjabb királyi pár a Feketehalomnál tanúsított hűségéért ugyanazzal a földadománnyal tüntette ki Gutkeled nembeli Kozma *comest*. Miként Szentpétery Imre bebizonyította, az 1265. évi dátumot viselő két irat közül az ifjabb királyé csak 1266-ban és 1268–1269-ben keletkezhetett,⁵⁹ s bár közvetlen bizonyítékunk nincs rá, ugyanezt feltelelezhetjük Erzsébet azonos tartalmú okleveléről is.⁶⁰

A harmadik, 1266-ra keltezett dokumentumot csak egy Fejér György által idézett kivonatból ismerjük, amely szerint az ifjabb király birtokadománnyal tüntette ki Kunched nevű hívét az isaszegi csatában tanúsított bátorságáért, valamint Ders nevű testvérének a görög császár elleni háborúban történt hősi haláláért.⁶¹ Fennmaradt azonban egy ugyancsak 1266-ban kelt, eredeti oklevél is, amely szintén Kunched – valamint testvére, Jób – érdemeit jutalmazta, ezúttal azonban még nem birtokkal, hanem a várjobbágyi sorból történő kiemeléssel; a diploma azonban a belháború eseményeit egy szóval sem említi, s az indoklásban csakis Ders haláláról olvashatunk.⁶² Joggal merül fel a kérdés, hogy e másik, eredeti oklevél, amelyet jóval az ütközet bevett időpontja után adtak ki, miért nem idézi fel Kunched Isaszegnél tanúsított bátorságát. E körülmény roppant kérdésessé teszi a kivonat datálásának megbízhatóságát, bár elvileg fenntartaná annak a lehetőségét, hogy a csata a két dokumentum kiállítása között, valamikor 1266-ban történt.

Keményebb dionak bizonyul a negyedik, 1266-ra keltezett oklevél, ennek hitele ugyanis első ránézésre kifogástalan.⁶³ Az eredeti irat szerint, amelyet ma is a veszprémi káptalan hiteleshelyi levéltárában őriznek, az ifjabb király ígéretet tett arra, hogy trónra lépése után megneemesíti azokat a különféle vámosaszói királyi és királynéi szolgálókat, akik Rátót nembeli István ifjabb királynéi lovászmester csapatában részt vettek az isaszegi csatában. Az is kiderül az oklevélből, hogy az uralkodói *condicionariusok* valamikor az ütközet után (*postmodum*) abban

⁵⁸ Az arányok sokatmondóak: 1267-ben 5, 1268-ban 10, 1269-ben 5, 1270-ben 9, 1272-ben pedig újabb két hiteles oklevél idézi fel a belháború eseményeit.

⁵⁹ CD VI/2. 389–390. Datálásához lásd *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II*. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Bp. 1923–1987. (a továbbiakban: RA) II/1. 1892. sz.

⁶⁰ CD VI/2. 391–392. Datálásához lásd *Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke*. Szerk. Szentpétery Imre. Bp. 2008. (a továbbiakban: RD) 86.

⁶¹ CD IV/3. 345.

⁶² HO VI. 142–143.

⁶³ CD IV/3. 347. (=DF230007)

a hadjáratban is kitüntették magukat, amelyet az ifjabb és az öreg király közösen indítottak az országból kivonuló kunok visszatérése érdekében, mégpedig a szóban forgó lovászmester testvére, Rátót nembeli Roland szlavón bán seregében. Bár az említett dió feltörhetetlennek tűnik, mégis akad olyan körülmény, ami lehetővé teszi, hogy feltételezzük: hibás keletű oklevéllel van dolgunk.

Miért szüneteltette István a *dux Cumanorum* címet 1267-ben?

Ez a körülmény pedig nem más, mint az ifjabb király „kunok ura” (*dux Cumanorum*) címe, amely István minden egyes 1267-ben és egyetlen 1268-ban kelt diplomájából,⁶⁴ valamint éppen az itt tárgyalt 1266. évi oklevélből hiányzik.⁶⁵ Nem lehetetlen tehát, hogy valójában ez a dokumentum is 1267-ben kelt – erre az évrre azonban *önmagában* kétségtelenül merészség lenne túlzottan nagy súlyt helyezni. Ami a *dux Cumanorum* címet illeti, elhagyására az 1267. évi kiadványokból mindmáig nem született megnyugtató magyarázat. A két király kunok elleni hadjáratát – részben éppen oklevelünk miatt – 1266 áprilisára datálja a magyar történetírás.⁶⁶ Ha valóban így lett volna, joggal számíthatnánk arra, hogy a hadi vállalkozást követően a kunok hűsége helyreálljon. István *intitulatio*ja azonban nem tükrözi vissza a fenti kronológiát: 1266. augusztus 20-án István még a kunok uraként nevezi meg magát,⁶⁷ 1267-ben azonban egyetlen egyszer sem használja ezt a címet. Két lehetőség marad csupán: egyrészt feltételezhetjük, hogy a kunok lázadásának semmi köze sem volt a *dux Cumanorum* cím szüneteltetéséhez (amelynek okait vizsgálva azonban így semmilyen támpontra sem hagyatkozhatunk); másrészt pedig elgondolkodhatunk azon, hogy a kunok elleni hadjáratra mégsem 1266-ban került sor.

Véleményem szerint az utóbbi megoldás a helyes, ennek azonban az az előfeltétele, hogy oklevelünket hibás keletűnek tételezzük fel. Az osztrák évkönyvek és a *Somogyvári Formuláskönyv* első évkönyvének híradása kétségtelenül feljogosít arra, hogy így tegyünk. Ha ugyanis *önmagában* nézzük őket, az oklevél és a három egybehangzó évkönyv megbízhatósága ellen nem tudunk döntő érveket

⁶⁴ 1268: ÁÚO VIII. 202–203. Vö. az eredetivel: MNL OL, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 642.

⁶⁵ *Szentpétery Imre*: V. István ifjabb királysága. Századok 55. (1921–1922) 77–87.

⁶⁶ *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i. m. II. 264., 537. 205. jegyz. A kunok elleni hadjárat datálásához csak néhány oklevél szolgált támpontokat. CD IV/3. 347.; 1267: CD IV/3. 413–414.; 1269: RA II/1. 46–47.; 1270: CDCr V. 546. Az említett dokumentumok szerint az esemény az isaszegi csata után történt és még Roland viselte a szlavón bántágot. Mivel az egyik oklevél nem más, mint az ifjabb király 1266-ra keltezett adománya a vámosaszoói *condicionarius*ok részére, kézenfekvő volt az a következtetés, hogy István és Roland bán közös akciójára 1266 után nem kerülhetett sor. Jó okkal feltételezhető azonban, hogy a szóban forgó oklevél hibás keletű.

⁶⁷ CD IV/3. 347.

felsorakoztatni; mivel azonban ellentmondanak egymásnak, így világos, hogy csak az egyik forrástípusnak hihetünk. A három *annales* közül kettőt semmilyen módon sem tudunk egymáshoz kapcsolni, így legalább két egymást erősítő független forrást tudunk az oklevéllel szembeállítani. Bár kétségtelen, hogy a legritkább esetben feltételezhető, hogy egy eredeti oklevél hibás datálása volna,⁶⁸ épp ilyen nehéz lenne elfogadni, hogy egymással a legcsekélyebb rokonságot sem mutató évkönyvek véletlenül éppen ugyanazt a tévedést kövessék el, azt tudniillik, hogy az állítólagosan 1264–1265-ben lezajlott belháború – egyébiránt más és más eseményeit – egyaránt 1267-nél tüntetik fel. Ha eltekintünk attól a fentebb említett tényről, hogy az 1266-ra datált oklevelünk *intitulatiója* az ifjabb király 1267. évi okleveleinek sajtóságait tükrözi, a mérleg két serpenyőjében két azonos súlyú érvet találunk; vannak azonban olyan – hol kisebb, hol nagyobb jelentőségű – körülmények, amelyek egyértelműen a belháború 1267. évi keletzése felé billentik a mérleg nyelvét. A *dux Cumanorum* cím felfüggesztésének problémája csak egy ezek közül.

Emlékezhetünk, hogy a kunok – legalábbis nagy részük – a belháború során István ellen fordultak, s minden bizonnyal a két szembenálló rokon közti örökdésük vezetett el ahhoz, hogy az ifjabb király győzelme után megkísérelték az elvonulást az országból. Nincs másik esemény ebben az évtizedben, amely olyannyira kézenfekvő magyarázatot adna a *dux Cumanorum* cím elhagyására, mint a belháború, amely során az ifjabb király csapatai két kunok elleni csatában is győzedelmeskedtek. Ha tehát az isaszegi csatában kicsúcsosodó fegyveres szembenállást 1264–1265 helyett – az évkönyvekkel összhangban – 1267-re helyezjük, rögtön érzékelhetővé válik a kapcsolat a kunokat érintő események és jelenségek között: miután a kunok nagy része IV. Bélához pártolt, István felfüggesztette a „kunok ura” cím használatát; az ifjabb király győzelme után a két uralkodó iránti hűség megoldhatatlan dilemmájával szembenező kun közösség pedig az ország elhagyása mellett döntött.

Miskolc nembéli Panyit szolgálatai

Az ifjabb király és a kunok viszonyára vonatkozó megjegyzéseinkkel már rá is térünk azokra az egyéb körülményekre, amelyek azt a véleményünket látszanak erősíteni, hogy apa és fia háborújára valójában 1267-ben került sor.

⁶⁸ Értelemszerűen ritkán bukkan fel olyan körülmény, amely egy eredeti oklevél keletzésének hibás voltát bizonyíthatná. IV. Béla uralkodásának utolsó másfél évtizedéből ugyanakkor több példa is ismeretes. 1256 (1260 helyett): CD VI/2. 385–386. (RA 1129. sz.), 1258 (1259 helyett): CD IV/2. 490–493. (RA 1205. sz.), 1262 (1270 helyett): MES I. 473–475. (RA I/3. 1302a), 1266/1267 (1265 helyett): CD IV/3. 265–266. (RA I/3. 1512. sz.), 1269 (1264 helyett): HO VIII. 96–97. (RA I/3. 1604. sz.), 1269 (1267 helyett): RD 59–60., 1263 (1260 helyett): ÁÚO XI. 479 – 481. (RA I/3. 1380. sz.)

A diplomatikai forrásoknál maradva, mindenekelőtt arra az oklevélre kell felhívunk a figyelmet, amelyet az ifjabb király 1268-ban állított ki Sámson fia Jakab részére. Az adománylevélben sok másik dokumentumhoz hasonlóan az isaszegi csatában szerzett érdemeiről olvashatunk; az oklevél egyedi vonása az, hogy az ütközetet a közelmúlt eseményeként, a „legutóbbi csataként” tálalja (*in IIsuazeg in nuperno conflictu nostro, quo Herricus palatinus succubuit*);⁶⁹ márpedig ezt aligha tette volna, ha a csata valóban három évvel korábban, 1265-ben zajlott volna.

A Pauler-féle időrend elfogadása egy másik komoly zavart is támasztana. Már szóltunk arról, hogy a belháború eseményeiről megemlékező okleveleket – leszámítva a fentebb részletesen tárgyalt, 1266-ra datált dokumentumot – csak 1267-től kezdték el kiállítani István kancelláriáján. Abban persze semmi meglepő nincs, ha egy hőstett csak évekkel később nyeri el jutalmát, a két évig tartó teljes hallgatás azonban mégiscsak magyarázatot igényel. Felmerülhetne az a megoldási javaslat, hogy az 1265-ben és 1266-ban ifjabb királyi adományban részesülő személyek esetleg nem vettek részt a belháborúban. Ez a hipotézis azonban bizonyosan nem felel meg a valóságnak. Az adományosok egyike ugyanis, a Borsod megyei Bálával 1265-ben megjutalmazott Miskolc nembéli Panyit kétségtelenül tevékeny részese volt az apa és fia közt dúló fegyveres konfliktusnak – minderről azonban nem az 1265. évi oklevél, hanem egy 1268-ban kelt diploma tájékoztat.⁷⁰ Az ifjabb király mellett tűzön-vízen át kitartó Panyit három birtokadományban részesült 1265 és 1270 között, s az uralkodó minden egyes szerzemény esetében újabb és újabb hőstettet szőtt bele Panyit érdemeinek előadásába. Az első, 1265-ből származó diploma *narratiója* szerint Panyit birtokszerzésének legfőbb oka a tatárokhoz küldött követségben tett szolgálat volt. A következő, 1268-ban kelt oklevélben István újabb borsodi birtokokkal tüntette ki, az ifjabb király azonban immár nemcsak a tatár követségről, hanem a belháborúban szerzett érdemeiről is megemlékezett: Panyit mellette volt Feketehalomnál, majd az Ernye bán elleni csatában foglyul ejtette az ellenséges sereg vezetőjét, s végül részt vett az isaszegi ütközetben is. A hű báró harmadik oklevelét V. István immár az ország egyedüli uraként állította ki (1270. december 11.), s a király a fentiekén túl említést tett arról a dicsőséges szerepről is, amelyet Panyit a hűtlen bolgár kliens, Szventeszláv Jakab elleni bulgáriai bosszúhadjárat során játszott.⁷¹

Vajon miért hallgatta el az ifjabb király Panyit részére kiállított első, 1265. évi adománylevele azokat a felbecsülhetetlen szolgálatokat, amelyek kétségtelenül hozzásegítették Istvánt ahhoz, hogy végül felülkerekedjen atyján, IV. Bélán?

⁶⁹ HO VIII. 113.

⁷⁰ 1265: HO VIII. 99.; 1268: HO VIII. 110.

⁷¹ 1270. dec. 11.: ÁÚO XII. 6.

Az 1265-ben kelt okmány miért nem említi a feketehalmi vitézkedést, az öszszecsapást Ernye bánnal, valamint a háború kimenetelét eldöntő isaszegi csatát, amelyek az elfogadott időrend szerint mind 1264–1265 telén zajlottak le? Minden bizonnyal azért, mert a belháború nem ekkor, hanem később zajlott. Azt ugyanis aligha gondolhatjuk, hogy az oklevél kiállítására ezekben a viharos hetekben, az egymást feszes ütemben követő hadi események kellős közepén került volna sor. Gondolhatnánk ugyan arra, hogy az elsöprő győzelem dacára az ifjabb királynak és az adománynyerőknek – valamiféle, ma már kideríthetetlen ok miatt – nem állt érdekükben a belháború során végrehajtott hőstettekre hivatkozni. Ezt az amúgy sem könnyen hihető lehetőséget azonban nyugodt szívvel kizárhatjuk. Rendelkezésünkre áll ugyanis egy ugyancsak 1265-ben kelt adománylevél, amelyben az ifjabb király távolról sem titkolózik a családi viszályt illetően. A konfliktus egy korábbi, a belháborút megelőző epizódjára utalva az István nevében működő oklevélíró elbeszéli ugyanis, hogy nem sokkal előbb, amikor István IV. Béla ellen hadjáratot vezetett, táborát számos bárója elhagyta.⁷² A *narratio* nem hagy kétséget afelől, hogy hívei akkor távoztak István mellől, amikor az ifjabb király volt a kezdeményező fél; az epizód így azonban nem illeszthető be a belháború eseményeinek egymásutánjába, hiszen életszerűtlen az a feltételezés, hogy a bárók éppen akkor hagyják cserben az ifjabb királyt, amikor az üldözött István a kezdeményezést magához ragadva sikerrel tört ki Feketehalomból, hogy meginduljon az ország belseje felé.

II. Ottokár segítő keze

A hazai okleveles források szemléje után most térjünk vissza kiinduló pontunkhoz, Jans von Wien krónikájához, amely, mint emlékezhetünk, arról tudósít, hogy az isaszegi csatában IV. Béla báróinak seregében – mintegy 200 fővel – jelen voltak II. Ottokár cseh király csapatai is.⁷³ A IV. Bélára 1260-ban döntő vereséget mérő cseh király immár a teljes Babenberg-örökség (Ausztria és Stájerország) birtokában teljesíthette ki birodalomépítő terveit. Bécsnek kitüntetett szerepet szánt: még arra is kísérletet tett, hogy a várost pápai közreműködéssel püspökséggé tegye.⁷⁴ Nem csoda hát, ha növekvő hatalma támaszai közül sokan a bécsi

⁷² 1265: ÁÚO XI. 545. Az adománynyerő Rátót nembeli Domokos fia István ifjabb királynéi lovászmester az általam hibás keletűnek tekintett 1266. évi oklevél szerint ugyancsak részt vett az isaszegi csatában. CD IV/3. 347. A kérdés itt is ugyanaz, mint Panyit esetében: 1265-ben kiállított adománylevele miért nem említi a belháború során szerzett érdemeket?

⁷³ *Weltchronik* 593. vv. 1303–1307.

⁷⁴ *Viktor Flieder*: *Stephansdom und Wiener Bistumsgründung. Eine diözesan- und rechtsgeschichtliche Untersuchung*. Wien 1968. 61.

lovagpolgárságból kerültek ki.⁷⁵ A bécsiek mellett azonban az osztrák *ministerialisok* szolgálataira is bízást számíthatott: Jans von Wien Preussel Henrik mellett még két osztrák lovagról tud, akik Isaszegnél hagyták ott a fogukat – közülük az egyiket, egy bizonyos Wetzelt, a bécsi közönség is jól ismerte.⁷⁶

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy okleveles adattal is alátámaszthatjuk a bécsi krónikás híradását. A forrás lelőhelye egy rejtélyes sorsú 18. századi kézirat, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár őriz.⁷⁷ A kézirat tartalma egy inventárium, amelyben az alsó-ausztriai kleinmariazelli kolostor okleveleinek kivonatai olvashatók. Maga a levéltár nyomtalanul elenyészett, miután II. József 1782-ben feloszlatta az intézményt, az inventárium pedig csak 1830-ban bukkan fel, Jankovich József gyűjteményének részeként. Az 1136-ban alapított kolostor legrégebbi dokumentumairól is hírt adó jegyzéket Alois Gehart adta ki 1985-ben. Az inventáriumban felsorolt 274 dokumentum közül a hetedik 1267-ben kelt, s egy Gundakar von Hassbach nevű *ministerialis* adományát tartalmazta; a kivonat szerint a rendelkező kötelezte magát, hogy Rohrbach nevű birtokát a kolostornak ajándékozza abban az esetben, ha nem térne vissza a magyar háborúból (*ex bello Ungarico*).⁷⁸ Nincs okunk, hogy kételkedjünk a tudósítás hitelességében: 1267-ben Alsó-Ausztriában magyarországi háborúra készülődtek. Mivel II. Ottokár és IV. Béla között a kroisenbrunni csatavesztést követő békekötés óta szívélyes, szövetségi viszony állt fenn, így aligha gondolhatunk másra, mint hogy Gundakar és társai IV. Béla megsegítése érdekében keltek útra kelet felé – az ellenfél tehát csak az ifjabb király lehetett.⁷⁹

Mint láttuk, IV. Béla minden valószínűség szerint számíthatott a cseh király segítségére az isaszegi ütközet előtt, s forrásaink azt a lehetőséget is felvetik, hogy a csata után is megpróbált odahatni II. Ottokárra a beavatkozás érdekében. A szóban forgó kútfő nem más, mint Kunigunda cseh királyné leveleskönyvének

⁷⁵ Mint például a már említett Paltram, aki a cseh király hitelezője lehetett. *Peter Csendes*: König Ottokar II. Přemysl und die Stadt Wien. In: *Ottokar Forschungen*. Hrsg. Max Weltin – Andreas Kusternig. 1979 Wien. = *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* NF 44–45. (1978–1979) 149.

⁷⁶ *Weltchronik* 595. vv. 1445–1455.

⁷⁷ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Bp. Quart. Lat. 1260.

⁷⁸ *Alois Gehart*: Ein Archivinventar des Klosters Kleinmarazell aus dem 18. Jahrhundert. Beschreibung und Edition. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* NF 50–51. (1984–1985) 137.

⁷⁹ A karintiai eredetű család a Preusselekhez hasonlóan II. (Harcias) Frigyes híveiből lett II. Ottokár támogatója. Birtokaik a magyar határ közelében, Pitten táján feküdtek. *Weltin, M.*: Landesherr und Landherren i. m. 165–166. 23. jegyz. Gundakar 1260 óta szerepel II. Ottokár Bécsben kiállított okleveleinek tanúnévsorában. *CDERB* V/1. 327., 417., 606., 652., V/2. 28. A jelek szerint túlélte a háborút: 1268. augusztus 14-én egy Znojmban kiadott oklevélben tanúként szerepel. *Max Weltin*: Die Urkunden des Archivs der niederösterreichischen Stände. Mitteilungen aus dem Niederösterreichischen Landesarchiv 10. (1986–1987) 85. Gundakar minden bizonnyal II. Ottokár kíséretében tartózkodott Morvaországban, a cseh király ugyanis augusztus 1-jén ugyanott adott ki oklevelet. *CDERB* V/3. 1427. sz.

egyik darabja. Kunigunda IV. Béla unokája és II. Ottokár felesége, s egyben a két uralkodó közötti szövetség szimbóluma volt. Levélgyűjteménye ritka lehetőségét biztosít arra, hogy betekintsünk egy magyar környezetben nevelkedett királyné legbensőségesebb érzelmeinek világába; a korszakunkban oly ritka személyes hangvételű levelekből meglevenedik Kunigunda családi élete. Különösen megrendítő a levélíró anyjához, Anna macsóói hercegnéhez küldött keserű tónusú levele, amelyben magát „számkivetettnek” nevezi, s kemény szavakkal kéri számon, hogy az anyai jóindulatot elvesztve gyalázatra vettetett. Aligha van olyan anya, aki örülne, ha leánya az alábbi hangnemben figyelmeztetné, hogy „mind ez idáig a gyermekes oktalanságot korholtatok bennünk, de tisztelendő asszonyom, ezt immár magatoktól elvesztétek és ügyeljete arra, hogy immár felserdültünk, meg arra, hogy megvetéseketek túlzásba menőnek találjuk”.⁸⁰

A gyűjteményben nem csak a cseh királyné levelei olvashatók. IV. Béla egyik leánya – vélhetően Szent Kinga krakkói hercegné – a szerzője annak az *epistolának*, amely az öreg király siralmas helyzetét tárja elénk, „akinek számos fájdalom van, mivel élemedett korában, amikor már az öregség botja által támogatva kellene megpihennie, elűzték trónjáról, és megtagadták hívei, akik közül a királyi felség igazságát védve sokan leterítve meghaltak”.⁸¹ A levél küldője arra kívánta rávenni a címzettet, – aki nem lehet más, mint Kunigunda királyné –, hogy bírja rá II. Ottokárt a fegyveres segítségnyújtásra. A *missilis* félreérthetetlenül az isaszegi csatavesztésre utal, s a bennünket érdeklő kérdést – az ütközet időpontját – könnyen eldönthetné, ha rendelkezne keltezéssel – sajnos azonban nem ez a helyzet. Sokatmondó viszont az a tény, hogy a levélgyűjtemény datálható darabjai között nincsen 1266-nál korábbi, ami újabb – igaz halvány – nyoma lehet annak, hogy az isaszegi csata – valamint az arra utaló, Szent Kingának tulajdonított levél – az 1267. évhez köthető. A krakkói hercegné 1268 nyarán már apja meglátogatására készülődött⁸² – ha valóban útra is kelt ekkor, magyarországi tartózkodása igencsak hosszúra nyúlt, mivel még a következő év áprilisában is IV. Béla környezetében találjuk.⁸³ Nem lehetetlen, hogy Kinga kíséretében érkezett haza Lengyelországból az ifjabb király fia, a kisgyermek

⁸⁰ Franz Palacky: Über Formelbücher, zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte. Nebst Beilagen. Ein Quellenbeitrag zur Geschichte Böhmens und der Nachbarländer im 13., 14. und 15. Jahrhundert I–II. Prag 1842., 1847. I. 281.; Árpád- és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század. S. a. r. Makkai László – Mezey László. Bp. 1960. 171–172.

⁸¹ Palacky, F.: Über Formelbücher i. m. I. 279.

⁸² 1268. jún. 4.: „Cum vero iter ad patrem nostrum, dominum regem Vngarorum faciemus, nos ducere et reducere omni contradictione remota tenebuntur.” Codex diplomaticus Poloniae minoris. Kodeks dyplomatyczny Małopolski I–IV. Ed. Franciszek Piekosiński. Kraków 1876–1905. (a továbbiakban: CDPM) II. 127.

⁸³ HO VIII. 96–97. Datálásához lásd RA I/3. 1604. sz.

László herceg is, aki minden bizonnyal azután került ilyen messze hazájától, hogy a belháború idején nagynénje, Anna hercegnő fogságba ejtette István családját. Megalapozottan merült fel az a vélemény, hogy IV. Béla és környezete a túszul ejtett unokát olyan ütőkártyának tekintette, amely meggátolta, hogy az ifjabb király teljes mértékben kihasználhassa a csataterén aratott elsöprő diadalt.⁸⁴ Ez lehetett az az ok, ami miatt az öreg király László herceget lengyel földre küldte, noha korántsem teljesen bizonyos, hogy a célpont Szent Kinga és V. Boleszló krakkói udvara volt; IV. Béla Jámbor Boleszló kalisz-gnieznói fejedelem személyében Jolánta nevű leányának is lengyel férjet talált, s Jolánta 1269 tavaszán történetesen szintén apja udvarában tartózkodott.⁸⁵

Ugyancsak Kunigunda leveleskönyve tartotta fenn azt a levelet, amelyből kiderül, hogy IV. Béla 1268 februárjában követeket menesztett a cseh királyhoz.⁸⁶ A küldöttség, amely egy sátrat vitt ajándékba II. Ottokárnak, nem találta ott-hon a házigazdát, akit ekkoriban a poroszok elleni keresztes hadjárat foglalt le. Nagyon is valószínű, hogy a magyar király követei – a Szent Kingának tulajdonított levélhez hasonlóan – az apját sarokba szorító István elleni háborúra akarták rávenni a cseh uralkodót, a küldetést azonban nem koronázta siker.

Három további kérdés

Ha IV. Béla és István ifjabb király belháborújának időpontját a fenti érvek által támogatva 1267-ra helyezzünk, a szembenállás néhány további részlete is mentesül az ellentmondásoktól. Ezek közül az első mindjárt az a kérdés, hogy az isaszegi csatát követő rendezés hogyan foglalhatott magába olyan pontot, amely a teljes győzelmet arató ifjabb királyt területi engedményekre, tudniillik az addig általa kormányzott Valkó és Szerém megyék átengedésére kényszerítette.⁸⁷ Már az a tény is meglepőnek tűnhet, hogy a diadalmaskodó István nem rohanta le apja országrészét; erre azonban meggyőző magyarázatot kínált Zsoldos Attila, amikor felvetette, hogy a túszként magánál tartott unoka, a később Lengyelországba küldött László herceg javíthatott az öreg király alkupozícióján.⁸⁸ Ez az eszköz valóban alkalmas lehetett arra, hogy IV. Béla legalább a belháború előtti *status quo* fenntartását kicsikarja a fiával folytatott tárgyalások során, arra azonban aligha, hogy az ifjabb király önmagát megalázva két általa uralt megyéről is lemondjon – márpedig a korábban István kezén lévő Szerém és Valkó megyék élén legkésőbb

⁸⁴ Zsoldos A.: Családi ügy i. m. 78–81.

⁸⁵ HO VIII. 96–97.

⁸⁶ Palacky, F.: Über Formelbücher i. m. I. 283.

⁸⁷ Zsoldos A.: Családi ügy i. m. 84.

⁸⁸ Uo. 82.

1266-tól IV. Béla emberei tűnnek fel. Ha a belháborút 1267-re helyezzük, a fenti problémával értelemszerűen nem kell szembesülnünk, hiszen ebben az esetben az ifjabb király által tett területi engedményekre nem István döntő győzelme után, hanem előtte került sor.

Egy másik probléma az ifjabb király egykori híveinek, a Kánoknak az átállása IV. Béla pártjára. A belháború történéseiről tudósító oklevelek, amelyek az ifjabb király győzelmeit összefüggő eseménysorként láttatják, arról tudósítanak, hogy Kán nembeli László fia László erdélyi vajda és testvére, Gyula a fiú szolgálatát az apáéra cserélték fel, s haddal vonultak István ellen.⁸⁹ Ha Pauler kronológiáját elfogadva a belháborút 1264–1265-re tennénk, abból egyértelműen az következne, hogy az árulásra is ekkor került sor. Különös azonban, hogy az István környezetében bizalmi funkciót betöltő harmadik fivér, Kán nembeli Miklós ifjabb királyi kancellár még 1266-ban is viseli hivatalát,⁹⁰ miközben tudomásunk van arról, hogy legkésőbb 1267-ben elmenekült Istvántól – vélhetően átállt IV. Béla oldalára.⁹¹ Bár természetesen nem szükségszerű, hogy mindhárom fivér egyszerre távozzon az ifjabb király udvarából, mégis nehezen hihető, hogy István pozícióban hagyta volna Kán nembeli Miklóst nagyhatalmú rokonai pártváltása után – különösen annak fényében, hogy végül maga Miklós is árulónak bizonyult. Valószínűbbnek ítéhető tehát az a lehetőség, hogy a Kán-fivérek egyszerre, a belháború előestéjén hagyták el az ifjabb királyt, amely ebben az esetben csak 1266-ban vagy utána történhetett.

Ugyancsak sokatmondó, hogy forrásaink csupán 1267-től adnak hírt olyan esetekről, amikor az ifjabb király apja ország részében található birtokok sorsa felől intézkedett. 1268-ban például István hú kunja, Parabuh részesült birtokadományban, méghozzá az öreg király által uralt területek szívében, a IV. Béla országzászlásának utolsó évtizedeiben oly kitüntetetté váló Komárom megyében.⁹² A szóban forgó birtok – egy bizonyos Vág melletti Megyer (*villa Meger iuxta Waag in comitatu de Cumarun*) – azonosítása azonban némi nehézségbe ütközik. Komárom megyében valóban találunk Megyer nevű települést – a mai Nagymegyert –, ám ez több mint 20 kilométerre fekszik a Vág folyótól.⁹³ Lehetséges, hogy inkább Megyercsre kell gondolnunk, amely közvetlenül az említett víz partján fekszik.⁹⁴ Szóba jöhet esetleg Tótmegyer is, amely szintén közel van a Vághoz, ám nem

⁸⁹ 1267: CD IV/3. 407–408.

⁹⁰ Archontológia 1000–1301. 119.

⁹¹ 1267: CD IV/3. 417.

⁹² 1268. jún. 3.: ÁÜO VIII. 203.

⁹³ Györfy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I³–IV. Bp. 1987–1998. (a továbbiakban: ÁMTF) III. 438.

⁹⁴ RA II/1. 1876. sz.

Komárom, hanem már Nyitra megyéhez tartozik.⁹⁵ Akármelyik falu volt is azonban az adomány tárgya, meglepő az a szemtelenségnek is minősíthető magabiztosság, amellyel az ifjabb király az apja országrészének kellős közepén található birtok sorsa felől intézkedett. Nem pusztán arról van itt szó, mint azokban az 1268. és 1269. évi esetekben, amikor IV. Béla országrészének lakói az uralom átvételére készülődő ifjabb királyhoz siettek, hogy az öreg király adományait megerősítsék.⁹⁶ Bár nem tudható, hogy Parabuh végül ténylegesen birtokba vette-e a neki juttatott komáromi földet, az adomány ténye kétségtelenül elgondolkodtató, s arra utal, hogy az öreg király veresége épp olyan megalázó volt, amilyenek leánya, Szent Kinga leírta.

Mikor történt az isaszegi csata?

Amikor Pauler Gyula a belháború idejét meghatározta, logikus előfeltevésből indult ki: „Ha e háború – mint írta – csakugyan 1267-ben történt volna, s így háromszor rántott kardot egymás ellen Béla és István, az a sajátságos eset fordulna elő, hogy míg az első és a második harcz előzményeit, befejezéseit, békeokmányait ismerjük; a második 1264-iki összeütközést a forrásokból úgyszólván nyomról nyomra látjuk fejlődni: a harmadik, a legnagyobbból, melyben történt az oklevelek tanúsága szerint [...] a dévai csatától és István nejének pataki elfogatásától kezdve Isaszeghig minden: se okát, se befejezését nem tudnók”.⁹⁷ Bár az 1262. évi konfliktus előzményeit és lefolyását illetően korántsem látunk olyan tisztán, ahogy Pauler sorai sejtetik,⁹⁸ de kétségtelenül bírjuk az apa és fia között 1262 végén létrejött pozsonyi béke poroszlói megerősítésének szövegét,⁹⁹ valamint az ifjabb királynak a béke pontjait kiegészítő szakali oklevelét, amely a következő év májusában kelt.¹⁰⁰ Ismerjük az 1263-ban kiújult ellentét miatt IV. Bélát és Istvánt egyaránt korholó pápai leveleket,¹⁰¹ mint ahogy tudunk egy 1265 márciusában kötött megállapodásról is, amely talán egy fegyveres szembenállásig fajuló viszályt volt hivatott

⁹⁵ ÁMTF IV. 423.

⁹⁶ 1268: CD IV/3. 469.; 1268: ÁÚO XI. 575.; 1269: RA II/1. 46.

⁹⁷ Pauler Gy.: A magyar nemzet története i. m. II. 535–536. 202. jegyz.

⁹⁸ Zsoldos A.: Családi ügy i. m. 20–21.

⁹⁹ 1262. dec. 5.: MES I. 476–480.

¹⁰⁰ 1263. máj. 3.: MES I. 485–486.

¹⁰¹ 1263: Hans Martin Schaller: Eine kuriale Briefsammlung des 13. Jahrhunderts mit unbekanntenen Briefen Friedrichs II. (Trier, Stadtbibliothek Cod. 859/1097). Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 18. (1962) 207–210.; 1264: Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia I–II. Ed. Augustinus Theiner. Romae 1859–1860. (a továbbiakban: VMHH) I. 266–265.

lezárni.¹⁰² Az utóbbi 1266. évi kiegészítései, amelyekről apa és fia a Margitszigeten állapodtak meg, teljes szövegükben rendelkezésünkre állnak.¹⁰³ Efféle dokumentum 1267-ből és az utána következő esztendőkből valóban nem ismeretes. Bármennyire is megfontolandó azonban Pauler Gyula idézett véleménye, kényszerítő erővel semmi esetre sem bír; a források tanúságát és hiteletét mérlegre téve nem tartom kétségesnek, hogy az ifjabb király okleveleinek tucatjaiban emlegetett beháborúra valójában 1267-ben került sor. A kérdés, amely még válaszra vár, immár csak az, hogy pontosan mikor.

Fentebb láthattuk, hogy okleveleink egyértelmű híradása szerint az isaszegi csata idején még Kőszegi Henrik volt a nádori méltóság birtokosa. Az 1267. év során jelentős változás ment végbe IV. Béla kormányzatában: Henrik nádorból szlavón bán, Kemény fia Lőrinc országbíróból nádor, Ákos nembeli Ernye nyitrai ispánból pedig országbíró lett. Az átrendeződés oka a korábbi szlavón bán, Rátót nembeli Roland eltávolítása volt, aki valamiért elvesztette az öreg király jóindulatát.¹⁰⁴ A cserék hátterének értelmezését korábban az az 1267 februárjára datált, de mint láttuk, minden bizonnyal hibás keletű oklevél nehezítette meg, amely Kemény fia Lőrincet nádorként említi, a nádorváltás ugyanis az utókor szemében elveszítette kapcsolatát Roland bán leváltásával. Ez utóbbira csakis a Rolandot utoljára bánként említő oklevél kelte (1267. május 21.)¹⁰⁵ és szeptember közepe között kerülhetett sor, amikor a méltóságot már a korábbi nádor, Henrik foglalta el.¹⁰⁶ Ha azt állítanánk, hogy februárban Kemény fia Lőrinc már nádor volt, akkor kénytelenek lennénk azt is feltételezni, hogy Henrik jó pár hónapra országos méltóság nélkül maradt, mielőtt IV. Béla valamikor a nyár folyamán szlavón banná nevezte volna ki. E bajosan megmagyarázható probléma azonban rögtön elhárul, ha a hibás keletű oklevelet nem vesszük figyelembe az események rekonstrukciójakor.

Mivel IV. Béla legfőbb méltóságviselői először szeptember 15-e körül tűnnek fel új pozícióik birtokosaiként, a kormányzati átalakítás – és az isaszegi csata – *terminus ante quem* kétségkívül szeptember közepe.¹⁰⁷ Egy másik támpontot jelenthet az az 1267. július 20-án kiállított diploma, amelyben IV. Béla azokról az érdemeikről is megemlékezett, amelyeket Fülöp esztergomi érsek a

¹⁰² 1265. márc. 28.: VMMH I. 279–280. István egy 1265-ben kelt oklevelében arra panaszkodott, hogy egy nem sokkal korábban apja ellen indított hadjárata során bárói elhagyták, s Ágas vára, amelyet Jób pécsi püspökre bízott, az egyháznagy hanyagsága miatt egy időre az ellenség kezére került. 1265: ÁÚO XI. 545.

¹⁰³ 1266. márc. 23./1266. jún. 22.: VMMH I. 284–287.

¹⁰⁴ 1270: CDCr V. 546.

¹⁰⁵ 1267. máj. 21.: CDCr V. 430.

¹⁰⁶ 1267. szept. 15. k.: CD IV/3. 384–387. Datálásához lásd RA I/3. 1532. sz.

¹⁰⁷ Uo.

családi viszály lecsendesítése terén szerzett.¹⁰⁸ Van azonban egy olyan körülmény, amellyel talán még lejjebb szoríthatjuk a belháború felső időhatárát. Okleveleink elbeszélik, hogy az isaszegi csatával végződő belháború után az öreg és az ifjabb király seregei közösen, Roland szlavón bán vezénylete alatt léptek fel az országból kivonulni készülő kunok ellen.¹⁰⁹ Az ifjabb király 1267. június 3-án a Duna-parti kői monostor mellett keltezte egyik oklevelét;¹¹⁰ István dél-magyarországi tartózkodási helyét így kézenfekvő lenne a kunok elvonulását megakadályozó hadjáratral magyarázni. Teljes bizonyossággal csak annyit állíthatunk tehát, hogy az isaszegi csata az év első felében történt, minden bizonnyal 1267. június 3. előtt. További finomításra adna lehetőséget, ha részletes információkkal rendelkezniénk az ütközetben részt vevő méltóságviselők mozgására nézve, közülük azonban csak Roland bán tartózkodási helyéről tudunk valami keveset: a szlavón bán 1267. április 11-én és 12-én Zággrában tartózkodott,¹¹¹ a csata időpontja tehát éppúgy lehetett április közepe előtt, mint utána.

A belháború *terminus post quem*ének meghatározását illetően sem vagyunk könnyű helyzetben. 1266. szeptember 15-én még működött a két király közös bírósága, ekkor tehát még bizonyosan nem került sor kenyértörésre.¹¹² December 25-én az ifjabb király nádora, Csák nembeli Péter fia Domokos peres ügyben intézkedett saját birtokán, a Zemplén megyei Percsén,¹¹³ így könnyen adhatná magát az a következtetés, hogy IV. Béla serege 1266 karácsonya körül még nem kezdte meg István kiszorítását a keleti országrészből. Tudható azonban, hogy Domokos – Péc nembeli György fia Dénes után – már a második volt azon nádorok sorában, akik a sorsdöntő években elhagyták uruk szolgálatát.¹¹⁴ Domokos 1269-ben már István öccse, Béla szlavón herceg baranyai ispánjaként bukkan fel, helyét – kimutathatóan 1268-tól – Tombold fia Benedek vette át az ifjabb király udvarában.¹¹⁵ Nyilvánvaló tehát, hogy a hűtlen nádor tartózkodási

¹⁰⁸ 1267. júl. 20.: ÁÚO VIII. 162–164.

¹⁰⁹ CD IV/3. 347.; 1267: CD IV/3. 413–414.; 1269: RA II/1. 46–47.; 1270: CDCr V. 546.

¹¹⁰ HO VIII. 117. Datálásához lásd *Szentpétery I.*: V. István ifjabb királysága i. m. 84.

¹¹¹ CDCr V. 428–429., 429–430.

¹¹² 1266. nov. 20.: CD IV/3. 322–330. (RA I/3. 1502. sz.)

¹¹³ 1266. dec. 25.: Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. Szócs Tibor. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 51.) Bp. 2012. 133–134.

¹¹⁴ Péc nembeli Dénes átállása a bizonyosan személyéhez köthető méltóságviselések idejét tekintve 1264 és 1268 közé tehető (*Zsoldos A.*: Családi ügy i. m. 38.), ám sokatmondó, hogy az ifjabb királynak – Domokos személyében – már 1266-ban új nádora volt. A dezertálásra tehát vélhetően 1264 és 1266 között került sor: talán Dénes is azok között volt, akik 1265-ben vagy valamivel előtte egy IV. Béla ellen indított – részleteit illetően sajnos nem ismert – hadjárat során elhagyták István táborát (*baronibus nostris [...] in expeditione paulo ante habita contra karissimum patrem nostrum deserentibus*). 1265: ÁÚO XI. 545.

¹¹⁵ *Zsoldos A.*: Családi ügy i. m. 100.

helye nem feltétlenül nyújt kapaszkodót a háború kezdetének meghatározásához – sőt, valószínűnek tűnik, hogy Domokos valójában sohasem csatlakozott többé az ifjabb királyhoz a belháború során. Az említett gyanút az alábbi körülmény alapozza meg.

1270. évi trónra lépését követően az egykori ifjabb király, V. István kénytelen volt olyan bárókkal is együttműködni, akiket korábban joggal tarthatott számon ellenségeiként. Közéjük tartoztak a belháború során ellene sereget vezénylő hadvezérek, Ernye bán és Kemény fia Lőrinc, valamint egykori nádora, Péc nembeli Dénes is.¹¹⁶ Lőrinc és Dénes még István kormányzatába is bekerült az 1272 nyarán villámcsapásként bekövetkező válság idején, miután Gutkeled nembeli Joachim szlavón bán elrabolta a király elsőszülöttjét, Lászlót. A fentiek fényében nem kell meglepőnek tartanunk, hogy immár Domokos egykori ifjabb királyi nádor is szerepel egy 1270 nyarán kelt oklevélnek a kedvezményezettjei között, amelyben V. István egy Domokos testvérének, Mihálynak szóló adományt erősített meg.¹¹⁷ A jelek szerint Domokosnak éppúgy megbocsátott V. István, mint a korábban ugyancsak árulónak bizonyuló nádorának, Péc nembeli Dénesnek – a kitüntetés azonban nyilvánvalóan nem Domokosnak, hanem az István hűségén maradt fivérnek, Mihálynak szólt. Azt, hogy a belháború idején Domokos nem harcolt az ifjabb király oldalán, egy 1272. évi kiadvány teszi több mint valószínűvé.¹¹⁸ V. István szóban forgó adománylevele röviddel V. István halála előtt, az említett belpolitikai krízis idején kelt, amikor a hajdani ellenlábás, Kemény fia Lőrinc már a nádorságot, az egykor Istvánt eláruló Péc nembeli Dénes pedig az országbírói méltóságot viselte. Az adomány kedvezményezettjei ismét csak Csák nembeli Péter fiai, Domokos és Mihály voltak, ám az oklevél *narratiója* csak Mihály hőstetteiről emlékezett meg. Mihály ott volt Feketehalom várában, harcolt Isaszegnél, valamint részt vett az Uroš István elleni szerbiai hadjáratban és a cseh király elleni háborúban. Domokos szerepéről ezzel szemben a szöveg mélyen hallgat, nyilvánvalóan azért, mert e hadieseményekben az egykori nádor nem vett részt.

Mivel a fenti lehetőség vizsgálata nem vezetett eredményre, így egy másik körülményt kell figyelembe vennünk a belháború – de legalábbis az isaszegi csata – alsó időhatárának meghatározásakor. Láthattuk, hogy 1267-ben az alsó-ausztriai Gundakar von Hassbach lovag, II. Ottokár *ministerialis*ainak egyike felkészült a legrosszabb eshetőségre és a kleinmariazelli apátság javára végrendelkezett, mielőtt elindult volna a „magyar háborúba.” Csakhogy 1267.

¹¹⁶ Ernyére és Péc nembeli Dénesre lásd uo. 131. Kemény fia Lőrinc szőrényi bánként tűnik fel V. István méltóságviselői közt, legelőbb 1270-ben. Archontológia 1000–1301. 50.

¹¹⁷ 1270. jún. 15.: CD V/1. 24.

¹¹⁸ 1272: CD V/1. 238–239.

január 19-én még a Bécsben tartózkodó II. Ottokár mellett találjuk;¹¹⁹ a lovag tehát csak e dátum után csatlakozhatott a IV. Béla segítségére siető osztrák kontingenshez. Nagyon valószínű tehát, hogy valóban a januári végi napokban vette kezdetét a belháború.

IV. Béla kormányzatának átalakítása és az 1267. évi dekrétum

Fentebb láthattuk, hogy valamikor 1267 folyamán IV. Béla bizalma megint korábbi hű bárójában, Rátót nembeli Roland szlavón bánban. Roland nemcsak méltóságát veszítette el, hanem birtokait is feldúlták, annak ellenére, hogy a szlavón bán állítólag IV. Béla és Mária királyné parancsára sietett az ifjabb király segítségére a kunok elvonulásának idején.¹²⁰ A kérdés csupán annyi, hogy miért következett be a szakítás az uralkodó és egykori nádora között. Az 1267-es év magyarországi eseményeinek kronológiáját szem előtt tartva nem lehet kétséges, hogy Roland bukásának okai szorosan összefüggnek az isaszegi csatával és a kunok elleni közös hadjáratral. A kormányzati cserre mozgatórugóit vizsgálva Zsoldos Attila arra a következtetésre jutott, hogy az öreg király azt tekinthette jóvátehetetlen bűnnek, hogy Roland a kunok elleni – Pauler szerint 1266 áprilisában történt – hadjárat után István rendelkezésére bocsátotta IV. Béla seregét, amely az év nyarán részt vett az ifjabb király feltételezett bolgár expedíciójában.¹²¹ Ha így lett volna is, feltétlenül magyarázatra szorulna, hogy az öreg király miért várt egy évig azzal, hogy a sérelemért elégtételt vegyen; a fent bemutatott kronológiai rekonstrukció, és különösen Jans von Wien *Weltchronik*jának függeléke alapján azonban a kérdésben merőben eltérő megállapításra juthatunk. Mint láthattuk, a bécsi szerző szerint Roland bán és a többi magyar harc nélkül megfutamodtak az isaszegi csataterőről. Nem tartom kétségesnek, hogy e gyávaság – amely természetesen bölcs előrelátásnak is tekinthető – volt az oka IV. Béla neheztelésének, amely végül Roland méltóságának elvesztéséhez és a láncszerű kormányzati cserékhez vezetett. Annak azonban, hogy Roland bán végül nem vállalta, hogy a trónörökösrel fegyverrel forduljon szembe az isaszegi síkon, más, rövid távon kedvezőbb következménye is volt: a zászlója alatt harcoló sereg az ütközet után

¹¹⁹ 1267. jan. 19.: CDERB V/2. 27–28.

¹²⁰ 1270: CDCr V. 547.

¹²¹ Zsoldos A.: Családi ügy i. m. 95–99. – Az évtized magyar–bolgár–görög háborúinak kronológiája jelentősen függ attól, hogy melyik esztendőre helyezzük az isaszegi csatát. Pauler Gy.: V. István bolgár hadjáratai i. m. Az időrendet a magyar diplomatikai források alapján kidolgozó Pauler Gyula azonban kevésbé használta fel az egykorú balkáni történelemre vonatkozó elbeszélő források tanúságát, amelyek önmagukban cáfolják, hogy az isaszegi ütközetrel záruló belháború 1264–1265 telén történt volna. Ennek kifejtésére azonban itt nincs lehetőségem.

is érintetlen maradt. Nem lehet tehát véletlen, hogy a kivonulni készülő kunok megfékezése Roland épségben megőrzött csapataira és az ifjabb király győztes seregére várt. A válság megoldása után azonban IV. Béla levonta a konzekvenciákat Roland bán hűségét illetően, és a kunok elleni nyári hadjárat után, de legkésőbb szeptemberben eltávolította posztjáról.

Miután a fentiekben amellettt érveltünk, hogy a belháború 1267-re datálható, nem kerülhető el annak vizsgálata sem, hogy IV. Béla és fia szembenállásának kiteljesedése miféle kapcsolatban áll az esztendő ez idáig legjelentősebbnek ítélt történéseivel, az 1267. évi dekrétum elfogadásával. Forrásainkban sajnos csak nagyon bizonytalan támpontokat találunk a politikai háttér felvázolásához. A hazai történetírásban elfogadott álláspont szerint a törvény, amelynek egyetlen, eredeti formában fennmaradt példánya évszázadokig porosodott az esztergomi káptalan levéltárában, a királyi szerviensek október 14-e előtt lezajlott esztergomi gyűlésén született meg.¹²² A dekrétum szövege nem utal a kiadás helyére és idejére, ám vitán felül áll, hogy annak a társadalmi rétegnek – a kis- és középbirtokos nemességnek – a vágyait tükrözi, amelynek Esztergomnál alkalma volt a hangját hallatni. A *terminus ante quem* megállapításakor egy szeptember 7-én kelt oklevélre is szokás hivatkozni, amelynek szövege már idézi a törvény egyik rendelkezését – a szóban forgó oklevélből azonban sajnos hiányzik a kiállítás éve.¹²³ Noha a rekonstrukció egyetlen alkotóeleme sem jelent abszolút fogódzót, mégis el kell ismerni, hogy a rendelkezésünkre álló adatokat úgy tudjuk a legkoherensebben rendszerbe foglalni, ha feltételezzük: az 1267. évi dekrétumot egy szeptember 7-e előtt megtartott gyűlésen fogadták el Esztergomban.

A kérdés, amely feltétlenül válaszra vár: miért éppen Esztergomban gyűltek össze a királyi szerviensek, s miért éppen itt kényszerítették rá IV. Bélára azokat a követeléseket, amelyek az 1267. évi törvényt szöveg alapjául szolgálták. Szűcs Jenő a gyűlés közvetlen körülményeire nem vesztegetett sok szót, ám az esztergomi helyszín rejtélyét illetően mégis előállt egy javaslattal. Társadalomtörténeti ihletettséggű magyarázata szerint a szerviensek azért választották Esztergomot gyülekezésük helyszínéül, mert a helyi káptalanban őrizték annak az Aranybullának az egyik példányát, amelynek pontjait dekrétumunk számos helyen felidézi.¹²⁴ A magyarázat joggal tartható életszerűtlennek: az, hogy a nemesség ilyen mértékű önszerveződésről tanúbizonyosságot téve az uralkodói akarattól függetlenül egyetlen helyre jöjjen össze,

¹²² Szűcs Jenő: Az 1267. évi dekrétum és háttére. Szempontok a köznemesség kialakulásához. In: Mátyusz Elemér Emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. Bp. 1984. 342–343.

¹²³ ÁÚO VIII. 19. Datálásához lásd RA I/3. 1531. sz.

¹²⁴ Szűcs J.: Az 1267. évi dekrétum i. m. 391.

olyan már-már forradalmi jellegű társadalmi mozgalmat tételez fel, amely a korabeli viszonyok között megalapozottan tekinthető anakronizmusnak. A törvény elfogadásának háttérében meghúzódó politikai kontextus feltárására Zsoldos Attila tett elsőként kísérletet: feltételezése szerint 1267 második felében IV. Béla újra fegyverrel kívánt szembe szállni legidősebb fiával, s ezért országrészének szervienseit hadi mozgósítás céljából hívta össze Esztergomba.¹²⁵

A belháború időpontjára vonatkozó nézetünk tükrében azonban a szerviensek esztergomi gyülekezésének okai új színben tűnnek fel. Egyetérthetünk azzal a Zsoldos Attila által megfogalmazott véleménnyel, amely szerint az esztergomi gyűlés mögött katonai indítékokat kell keresnünk. Bár nem zárható ki teljességgel, hogy a *congregatio* összehívásának háttérében az ifjabb király elleni mozgósítás húzódtott meg,¹²⁶ ez azonban – ha a belháború és a kunok elleni hadjárat valóban 1267-ben zajlott le – kevésbé valószínű. A legyőzött uralkodó aligha reménykedhetett abban, hogy részben megvert, részben megfutamosított serege pár hónap leforgása alatt újra bevezethető lesz az ifjabb király ellen. Sokkal inkább gondolhatunk arra, hogy a szerviensek esztergomi jelenlétének egy olyan találkozóhoz lehetett köze, amelyre az öreg és az ifjabb királynak az isaszegi csata után szükségszerűen sort kellett kerítenie, hiszen az István teljes győzelme után előálló új belpolitikai helyzet végső soron valamiféle rendezést kívánt meg. Egy efféle találkozón azonban óvatlanság lett volna védtelesen megjelenni; okkal gondolhatunk tehát arra, hogy a két uralkodó még nem eresztette szélnek hadseregét.

A fentihez hasonló kényes tárgyalások helyszínéül általában olyan területet választottak, amely földrajzi elhelyezkedésénél fogva meggátolta, hogy a találkozó sikertelensége esetén bármely fél számíthasson a mögötte álló haderő segítségére. Éppen ilyen hely volt a Nyulak szigete (a mai Margit-sziget) és az ott álló domonkos apácakolostor, a két uralkodó 1266. évi megállapodásának helyszíne

¹²⁵ Zsoldos A.: Családi ügy i. m. 108–111.

¹²⁶ Mint alább látni fogjuk, István egy 1268-ban kelt oklevele arról tudósít, hogy az isaszegi csata után másodszer is vizsály támadt István és szülei között. ÁÚO VIII. 200–201. Zsoldos Attila egy másik, a korábbi irodalomban 1267. július 15-ére datált, Lipszén kiadott keltezetlen oklevélre is hivatkozik, amelyben a király egy birtokügyben született rendelkezés végrehajtására augusztus 30-át jelöli ki, ám fenntartja a lehetőséget, hogy ha az intézkedésre „az ország valamely ügye miatt” nem kerülhetne sor, az új időpont október 20-a legyen. Az enigmatikus fogalmazás Zsoldos szerint a IV. Béla által elhatározott háború lehetőségére vonatkozik, amelyet a király érthető módon egyelőre titokban kívánt volna tartani. Zsoldos A.: Családi ügy i. m. 109–110. A szóban forgó oklevél azonban nem keletkezhetett 1267-ben, sokkal inkább tehető 1265. július 9-re vagy 1266. július 10-re. Lásd Szócs Tibor: *Damus pro memoria-oklevelek*. (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának kiadványai II. Forráskiadványok 54.) Bp. 2017. 20. sz.

is.¹²⁷ Nem ez volt azonban az egyetlen sziget az öreg és az ifjabb király ország-
részeinek határán, amely alkalmas volt az efféle tárgyalások lebonyolítására.
Az Esztergom közelében fekvő Szűz Mária-sziget két évszázaddal korábban már
bizonyosan helyt adott olyan találkozóknak, amelynek célja egy országmegosz-
tással összefüggő családi viszály lezárása volt: 1073-ban az Esztergom melletti
dunai szigeten – minden bizonnyal a Szűz Máriáról elnevezett zárdában – békült
ki Salamon király és unokatestvére, Géza herceg.¹²⁸ A fentiekhez hozzátehetjük,
hogy az 1267 tavaszán többször is Füzitőn tartózkodó IV. Béla számára is egysze-
rűbb lehetett Esztergom megközelítése, mint Budáé.¹²⁹ Van tehát lehetőségünk
arra, hogy feltételezzük: IV. Béla és István kiegyezésére is itt került sor. Ha a szí-
getre nem kísérték el is uraikat, a Duna két partján ott várakozhatott a két király
hadserege. Láthattuk, hogy az eredetileg IV. Béla oldalán álló, részben érintetlen
katonai erő sem zilálódott szét végérvényesen, hiszen hamarosan készen állt arra,
hogy Roland bán vezérlete alatt s az ifjabb király csapataival kiegészülve a kunok
üldözésére induljon.

Az utóbbi ténnyel függ össze a másik lehetséges magyarázat, amely távol-
ról sem zárja ki a békekötésre vonatkozó hipotézisünket. Elképzelhető ugyan-
is, hogy a szerviensek ténylegesen katonai mozgósítás miatt gyűltek össze
Esztergomban; az ellenség azonban immár nem az ifjabb király, hanem az or-
szágból kivonulni készülő kunok voltak. Akárhogy is történt, az bizonyosnak
tűnik, hogy az esztergomi gyűlésen csupán az öreg király ország részének szer-
viensei jelentek meg, mivel – mint Zsoldos Attila rámutatott – a rendelkezések
olyan sérelmekre kínáltak orvosságot, amelyek csak a IV. Béla uralma alatt álló
területeken kerülhettek napirendre.¹³⁰

Az nem lehet kétséges, hogy IV. Béla szorongatott helyzete miatt volt kény-
telen elfogadni a nemesség követeléseit, amelyek között csupán egyetlen olyat
találunk, amely szorosan kapcsolódik a családi viszályhoz és az országmegosztás
jelenségéhez. IV. Béla most olyan kérdésben kényszerült engedményre, amely-
ben korábban még a fiával folytatott tárgyalások során sem állt soha kötélnek:
az 1267. évi dekrétum szerint a nemesség tagjai a szükséges engedély elnyerése
után jószágaik elvesztése nélkül pártolhattak át a törvényszöveg *intitulatió*jában
szereplő családtagok bármelyikéhez: IV. Bélához, István ifjabb királyhoz vagy

¹²⁷ Zsoldos A.: Családi ügy i. m. 91–92.

¹²⁸ SRH I. 377–378.

¹²⁹ Az év első felében az uralkodó egyetlen ismert tartózkodási helye Füzitő. 1267. febr. 23.: CDCr V. 423–424.; 1267. máj 8.: HO VI. 145–146. IV. Béla a júliust teljes egészében Zólyomban és kör-
nyékén töltötte, amely ugyancsak közelebb fekszik Esztergomhoz, mint Budához. RA I/3. 463–465.

¹³⁰ Zsoldos A.: Családi ügy i. m. 103–105.

éppen Béla szlavón herceghez.¹³¹ Mivel a bárók és a nemesség országmegosztásból fakadó képtelen helyzetét már az apa és fia által aláírt 1262. és 1266. évi szerződések is megkísérelték rendezni, így kénytelenek vagyunk röviden kitérni ezekre is, hogy világosan álljon előttünk a dekrétum idézett pontjának jelentősége.

Az 1262. évi pozsonyi béke rendelkezése látszatra épp olyan megengedő, mint az 1267. évi dekrétumé. Ebben ugyanis az újdonsült ifjabb király azt ígérte, hogy bármely országlakos csatlakozhat apjához, IV. Bélához, személyének és birtokainak sérelme nélkül.¹³² Bár csak az István által tett ígéretnek szövege áll rendelkezésünkre, történetírásunk mégis egyhangúlag azt feltételezi, hogy a fenti fogadalom kölcsönös volt.¹³³ Ez azonban korántsem vehető bizonyosra. Gyanúnkat e tekintetben egyrészt az táplálja, hogy nehezen tételezhető fel IV. Béláról, hogy – szabad utat engedve a pártváltásoknak – saját hatalmát ilyen mértékben korlátozta volna. Bár István ellenszegülésének híre Ausztriába is eljutott,¹³⁴ semmi jele annak, hogy olyan komoly katonai konfliktus bontakozott volna ki apa és fia között 1262-ben, amely az öreg királyt efféle engedményre kényszerítette volna. István egy másik ígéretének megfogalmazása másrészt további kétségeket ébreszt azzal kapcsolatban, hogy az idézett vállalás IV. Bélára is érvényes volt-e. Amikor az ifjabb király megfogadta, hogy az apja szolgálatában álló szlavóniai szlávokat, németeket és cseheket nem csábítja magához és nem fogadja be, nem felejtette el megemlíteni, hogy ezt azért tette, mert apja is azonos ígéretet tett az István ország részén élő kunokra vonatkozóan.¹³⁵ Az utóbbi esetben tehát kétségtelenül fennállt a kölcsönösség. Ha IV. Béla azt is megígérte volna, hogy Istvánhoz hasonlóan

¹³¹ 1267: „Item concessimus, quod nobiles, petita licentia et optenta, ad quemcunque nostrum se transferre voluerint, transferendi liberam habeant facultatem, nec propter hoc possessiones eorum destruantur.” *Marczali Henrik*: *Enchiridion fontium historiae Hungarorum*. Bp. 1901. 168.

¹³² 1262. dec. 5.: „Prestito etiam promittimus iuramento, quod omnes principes, barones, seu quilibet servientes karissimi patris nostri, in portione regni nobis assignata, domicilia et possessiones obtinentes in eundo ad ea et morando in eis ac redeundo ad memoratum karissimum patrem nostrum, in pace tranquilla, quiete pacifica et securitate gaudeant inconcussa. Eo pretextu vel occasione, quod karissimo patri nostro adhaerunt, vel qui in futurum adhaerint, cum adherendi ei et sequendi eum universi regnicole, iuxta ordinationem factam, largam licentiam et liberam habeant facultatem, nullum metum, nullam omnino formidinem habituri, sed in personis, possessionibus, familiis, terris et territoriis ac bonis omnibus indistincte plena pace gaudeant et securitate pacifica iocundentur.” MES I. 478–479.

¹³³ *Szűcs Jenő*: *Az utolsó Árpádok*. Bp. 2002. 165.

¹³⁴ 1262. Rex Stephanus opposuit se patri suo, regi Bele Hungarie. MGH SS IX. 645. A híradást ugyancsak a heiligenkreuzi történeti hagyomány tartotta fenn.

¹³⁵ 1262. dec. 5.: „Pro eo etiam, quo karissimus pater noster promisit non sollicitare Cumanos nostros, allicere, rogare et rogari facere ad se venire, nec ultro venientes recipere vel tenere, repromittimus sibi Theutonicos, Slavos ad ducatum Sclavonie pertinentes et Boemos, quos in presentiarum habet vel habuerit in futurum, non sollicitare, allicere, rogare vel rogari facere, ut ad nos veniant; quin ymo si ultra venirent, non recipiemus eos, nec admittemus, vel tenebimus aliqua ratione.” MES I. 478.

engedélyezi, hogy az országlakosok szabadon csatlakozzanak legidősebb fiához, akkor joggal várhatnánk, hogy e számára kedvező fogadalmat az ifjabb király ne hallgassa el.

Ha IV. Béla a fenti kérdésben az egyensúly megteremtésére törekszik, kétféle megoldást ajánlhatott volna. Egyrészt engedélyezhette volna saját országrésze lakói számára a szabad pártválasztást, ám ezzel komolyan kockára tette volna tekintélyét, teljes mértékben kiszolgáltatva magát a hadserege gerincét alkotó, uralmával elégedetlen szervienseknek, valamint annak a bárói rétegnek – és az utóbbiak könnyen változó hűségének –, amelynek szolgálatát a királyság kormányzatában nem tudta nélkülözni. A másik út az lett volna, ha ígéretet tesz: fiához hasonlóan ő sem fogja befogadni az ifjabb királytól elpártoló előkelőket; ez azonban újabb lépés lett volna az egységes ország fikciójáról való lemondás felé.

1266-ban az utóbbi megoldási kísérlet valósult meg. A Margit-szigeti egyezmény szigorú rendelkezése immár mindkét uralkodó számára megtiltotta, hogy a másik híveit a maga oldalára csábítsa, illetve befogadja.¹³⁶ Ha figyelembe vesszük, hogy hasonló megkötöttség 1262-ben még csak az ifjabb királyt korlátozta, egyértelművé válik, hogy a szerződés e pontja IV. Béla pozíciójának romlását tükrözi: immár ő sem fogadhatta be az Istvántól hozzá pártolni szándékozó bárókat és nemeseket, ami tovább erősítette az ifjabb király által uralt vidékek önállósodásának tendenciáját, s ezzel bizonyára hozzájárult IV. Béla döntéséhez, hogy végérvényesen felszámolja fia kelet-magyarországi uralmát.

Az 1267. évi dekrétumban részben az első megoldást látjuk megvalósulni, annyi korlátozással azonban, hogy az átálló nemeseknek előbb engedélyt kellett kapniuk a távozásra. Az elvi lehetőség tehát immár megszületett arra nézve, hogy a IV. Béla országrészében élő nemesség szabadon válassza meg, melyik párthoz kíván csatlakozni. A dekrétum szóban forgó pontja annyit minden bizonytalansággal lehetővé tett, hogy a felek külön mérlegeljenek minden egyes esetet, mielőtt az engedélyt illetően egyezsége jutnának. Nem vitás, hogy a fentiek az ereje teljében lévő trónörökösnek kedveztek. Az sem kétséges ugyanakkor, hogy a cikkely élesen szemben állt mindazzal, amelynek jegyében IV. Béla az év első felében háborút indított fia ellen. A pártválasztás részleges szabadságában tehát a nemesség és az ifjabb király érdekei találkoztak össze, s nehezen képzelhető el, hogy a kívánság írásba foglalása független lett volna a trónörökös közelmúltban aratott elsőprő győzelmétől. A tárgyalt artikulusz mindennél élesebben világít rá arra, hogy csakis az öreg király számára szerencsétlen kimenetelű belháború lehetett az a körülmény, amely megteremtette az 1267. évi dekrétum elfogadásához

¹³⁶ VMMH I. 285., 286–287.

szükséges léggömböt: az isaszegi vereség bátorította fel a sérelmeit pontosan számon tartó nemességét, hogy követeléseit rákényszerítse IV. Bélára.

A háború folytatódik?

Az 1267. évi belháború IV. Béla és István ifjabb király szembenállásának kétségtelenül legvéresebb fejezete volt. Vannak jelek azonban, amelyek arra utalnak, hogy az isaszegi csatában kicsúcsosodó konfliktus a következő évben sem csitult el. Ha így volt, az ellentétek tüze kétségtelenül alacsonyabb hőfokon lobogott, hiszen sem az elbeszélő, sem pedig az okleveles források nem számolnak be róla azal az egyértelműséggel és részletességgel, amelyet a feketehalmi ostromtól az isaszegi ütközetig tartó eseménysorról tudósító kútfőkhöz mérhetnénk. Okleveleink közül valójában csupán néhány erősíti a fenti feltételezést. Az ifjabb király egy 1268-ban kelt kiadványa szerint az isaszegi csata után másodszer is vizsály támadt István és szülei között, amelynek következtében az ifjabb király kénytelen volt Kacsics nembeli Illés fia Péter ispán szervienseit Hollókő védelmére rendelni.¹³⁷ Mint láthattuk, nem valószínű, hogy a fenti beszámoló 1267 nyarára vonatkozna; inkább annak az 1268. június 3-án kelt oklevélnek a tartalmával kapcsolható össze, amelyben, mint fentebb már szóltunk róla, az ifjabb király IV. Béla kedves tartózkodási helyének közelében, Komárom megyében adományozott földet Parabuh nevű kunjának.¹³⁸ Az adomány egy bizonyos „portus Preuchul” nevű helyen kelt, csakúgy, mint az ifjabb király év nélkül, június 12-én kiadott oklevele, amely még azt is elárulja önmagáról, hogy István egyik hadjárata során keletkezett.¹³⁹ A két dokumentumot I. Uroš István szerb király Macsó elleni támadásával és a győzelmet hozó magyar ellencsapással hozták összefüggésbe. Bár a magyar győzelemmel végződő hadjáratról 1269 tavaszán keletkezett oklevelek adnak hírt, a vállalkozást Pauler Gyula 1268 nyarára datálta, mivel a magyar seregeket szerinte aligha éppen télvíz idején küldték büntetőexpedícióra.¹⁴⁰ Pedig a szerbiai győzelem híre kétségtelenül 1269 áprilisában ért el IV. Béla udvarába, ahol, mint láttuk, az öreg király leányai, Konstancia, Jolánta és Kinga is jelen voltak ebben az időben.¹⁴¹ Noha az erről beszámoló eredeti oklevél keltezése nem mentes a problémáktól,¹⁴² tartalmát mégis hitelesíti, hogy Szent Kinga krakkói hercegné, mint

¹³⁷ ÁÚO VIII. 200–201.; *Zsoldos A.*: Családi ügy i. m. 100–101.

¹³⁸ 1268. jún. 3.: ÁÚO VIII. 203.

¹³⁹ *Szőcs T.*: *Damus pro memoria* i. m. 52–53.

¹⁴⁰ *Pauler Gy.*: *A magyar nemzet története* i. m. II. 538. 208. jegyz.

¹⁴¹ HO VIII. 96–97.

¹⁴² RA I/3. 1604.

láthattuk, 1268 második felében valóban magyarországi látogatásra készülődött.¹⁴³ Indokoltabbnak tűnik tehát a szerbiai hadjáratot az 1269 áprilisát megelőző hónapokra helyezni, mint 1268 nyarára.

De akkor miféle hadi esemény zajlott le 1268 nyarán, amelynek egyik állomása „Preuchul réve” volt? A hadjárat során Parabuhnak juttatott Komárom megyei föld mellett még két körülmény utalhat halványan arra, hogy itt IV. Béla és legidősebb fia konfliktusának egyik utolsó fejezetével állunk szemben. Az első körülmény mindjárt a kiadványok kiállítási helye. Sajnos nem tudjuk, hogy Preuchul réve hol helyezkedett el, az azonban figyelemreméltó, hogy van olyan oklevelünk, amely ugyanezen a néven emlékezik meg az ifjabb király esküdt ellenségéről, az isaszegi csata után lefejezett Heinrich Preusselről.¹⁴⁴ Ha az átkelőhely névadója valóban Preussel volt, akkor joggal gondolhatunk arra, hogy az ifjabb király a néhai budai rektor és barsi ispán valamelyik birtokára fészkelte be magát egy időre, amelynek helyét így minden valószínűség szerint az ország északnyugati részén, valahol Bars, Komárom vagy Esztergom megyék területén kereshetnénk. A második körülmény, amely megalapozhatja az a gyanút, hogy a belháború tüze még 1268-ban sem hunyt ki, nem más, mint az a már említett követség, amelyet IV. Béla az év februárjában küldött II. Ottokár udvarába.¹⁴⁵ Ugyan nem tudjuk, hogy az öreg király követe mit közölt volna a Prágától távol kereszteshadjáratot vezető cseh uralkodóval, a diplomáciai misszió legkézenfekvőbb magyarázata a körülmények ismeretében azonban aligha lehet más, mint a katonai segítségkérés. Ugyanez az állítás már korántsem feltételezés a Szent Kingának tulajdonított levél esetében, amelyben a krakkói hercegné unokahúga, Kunigunda cseh királyné révén katonai segítségnyújtásra kívánta rábeszélni II. Ottokárt, megjegyezve, hogy férje, Boleszló krakkói fejedelem sem az emberi erőt, sem pedig a fáradtságot és a költségeket nem fogja kímélni IV. Béla támogatása érdekében.¹⁴⁶

Feltételezhető, hogy az ifjabb király és atyja 1268. évi konfliktusához kapcsolható az az év nélkül, Szegeden lejegyzett kiadvány is, amelyben István parancsot adott egy Simon ispán nevű hívének, hogy siessen a Toboly várát védő István ispán segítségére;¹⁴⁷ az Invocavit vasárnap utáni hétfőn kelt oklevél ugyanis feltűnő tartalmi párhuzamot árul el a Hollókő védelmére rendelt szerviensek részére kiállított 1268. évi adománnyal, amely, mint láttuk, legvalószínűbben egy 1268. évi

¹⁴³ CDPM II. 127.

¹⁴⁴ 1279; HO VI. 242.

¹⁴⁵ *Palacky, F.*: Über Formelbücher i. m. I. 283.

¹⁴⁶ Uo. 279.

¹⁴⁷ CD IV/3. 548. A dokumentum 1267 kivételével István ifjabb királyságának bármelyik évében kelhetett; Szentpétery Imre egy 1269-ben kelt oklevél írásképének hasonlósága miatt azonban 1269-re datálta. RA II/1. 1904. sz.

eseményre utal. Ha a Toboly védelmére utaló oklevél valóban ebből az évből származik, akkor keltét február 27-ére tehetjük.

A fenti adattöredékek az alábbi halvány, ám valószínűnek tetsző képet rajzolják ki. A megalázó vereséget szenvedett IV. Béla leányához, Szent Kinga krakkói hercegéhez hasonlóan a prágai udvarban keresett segítséget az ifjabb király visszaszorításához. A poroszok elleni keresztes hadjárat miatt 1268 februárjában távol lévő II. Ottokártól nem sikerült támogatást szerezni, ám a krakkói herceg, V. Boleszló talán küldött csapatokat az ifjabb király ellen; ez magyarázhatja azt, hogy Istvánnak február végén csapatokat kellett rendelnie a sárosi Toboly védelmére. A trónörökös mindazonáltal az országrésze nyugati határvidékén fekvő Hollókőt is megerősítette. A tavasz elején fenyegető veszélyen hamar sikerült úrrá lennie az ifjabb királynak, s a nyár folyamán már ő maga vonulhatott az apja által uralt területekre. Lehetséges, hogy ezzel az akcióval kényszerítette rá IV. Bélát arra, hogy fiát, a túszként Lengyelországba – legvalószínűbben a krakkói udvarba – küldött Lászlót visszahívja az országba.

Összegzés

Most, hogy vizsgálatunk végére érkeztünk, röviden tekintsük át, hogy mit is nyertünk a fenti fejtegetésekkel. Mindenekelőtt ki kell jelentenünk, hogy a IV. Béla és István ifjabb király közötti belháború nem 1264–1265 telén, hanem valamikor az 1267. esztendő első felében történt. Pauler Gyula kronológiai épületének gyenge pontja a heiligenkreuzi történeti hagyományban megőrzött 1267. évi dátum volt; mint bebizonyosodott, az alapzatot két másik egykorú forrás, a Somogyvári formuláskönyv első évkönyvének és Jans von Wien verses krónikájának hírei is alámossák. Nem titkolható, hogy efféle gyenge pont a fent előadott időrendi rekonstrukcióban is akad, mégpedig az a látszólag kifogástalan hitelű, 1266. évi diploma, amely már említi az isaszegi csatát és a kunok elleni hadjáratot. Egyelőre nem tehetünk mást, mint hogy a kérdéses oklevelet hibás keletűnek tételezzük fel – fentebb láthattuk, hogy a diplomának van olyan belső jellemzője, amely a fenti gyanút megalapozza.

A dátumkorrekciónak két szempontból is van jelentősége. Az első tanulság rendkívül egyszerű s a történész hivatás egyik alapfeladatához vezet el. Kosáry Domokos szavait idézve „a történészek egyik fontos funkciója többek között éppen az, hogy [...] a képet, a maguk szakmai módszereivel olyanná tegyék, ami az egykori valósággal lehetőleg egyezik”.¹⁴⁸ Mindebből nem következik kevesebb, mint hogy érdemes újra és újra kísérletet tenni még a legjelentéktelenebbnek tűnő

¹⁴⁸ *Kosáry Domokos*: Millennium és történetkutatók. In: Államalapítás, társadalom, művelődés. Szerk. Kristó Gyula. Bp. 2001. 9.

mozaikkocka eredeti helyének felkutatására is – ennek fontosságát e korai, forráshiányos időszakban nem kell különösebben hangsúlyozni.

Az 1267. évi isaszegi csata a 13. századi magyar történelem legjelentősebb mozaikkockái közé tartozik. Bár korábban is előfordult, hogy az uralkodócsalád tagjai fegyverrel fordultak szembe egymással, az erőviszonyok kiegyenlítettsége miatt ilyen hosszú, csaknem egy évtizedig elhúzódó dinasztikus válság csupán a 11. század trónharcainak időszakát jellemezte. Az Árpád-dinasztián belül fellángoló családi viszály nem zárult le az 1266. évi Margit-szigeti szerződéssel, sőt, az indulatok tüze csak a következő évben lobbant fel igazán. Az öreg király sosem nyugodott bele a fia által 1261–1262-ben kikényszerített helyzetbe, tudniillik, hogy a legidősebb fiút megillető Erdély mellett István herceg az azzal szomszédos megyéket is birtokba vette, egészen a Duna vonaláig. A feszültség, amit korábban kordában lehetett tartani, 1267 elején érte el a robbanási pontot; IV. Béla számára ekkor vált végleg elviselhetetlenné az országfelosztás által teremtett abszurd helyzet. Az alattvalók által továbbra is egységesnek tekintett ország és az egymástól évről-évre elzárkózóbb kormányzatok közt valóban feloldhatatlan ellentmondás feszült. A fokozatosan kibontakozó válság nem 1264 telén, hanem csak 1267-ben érte el a csúcspontot, s a konszolidációs időszak is jóval rövidebb volt a korábban gondoltnál; bizonyos jelek pedig arra utalnak, hogy a két uralkodó fegyveres szembenállása még 1268-ban is folytatódott. Döntő győzelme ellenére István területi értelemben megelégedett az 1266. évi *status quo* fenntartásával, azt azonban egyértelművé tette, hogy az egész királyság trónjának valódi örököse ő, s nem öccse, a szlávóniai hercegség birtokába jutó ifjabb Béla. A tatárjárás utáni évtizedekben sikeresnek bizonyuló, jól átgondolt dinasztikus politika az 1260-as években hajótörést szenvedett a családi viszály miatt, ám István ifjabb király isaszegi győzelme után senki sem kérdőjelezhette meg többé a trónörökös kizárólagos jogát az ország egészének uralmára.¹⁴⁹

THE CHRONOLOGY OF THE CIVIL WAR BETWEEN KING BÉLA IV AND YOUNGER KING STEPHEN

By *Dániel Bácsatyai*

SUMMARY

The basic chronology of the history of the Hungarian Kingdom under the Árpáds was established by Gyula Pauler more than a century ago. It is only natural that over the 120 years that have passed since the publication of his work, not only have the number of

¹⁴⁹ A beháború e tanulságára lásd *Zsoldos A.*: Családi ügy i. m. 133–135.

sources and the body of knowledge related to them increased considerably, but some of his conclusions need to be modified. The present paper explores the narrative and charter sources related to the chronology of the civil war that opposed King Béla IV and his son, the younger King Stephen. The bloodiest episode of the war was the battle of Isaszeg, which Pauler dated exclusively on the basis of Hungarian charter material, rejecting the testimony of the contemporaneous Austrian annals, which identify the event under the year 1267. Nor did Pauler use for his reconstruction the information offered by Jans von Wien, and he did not have access to the recently published annals of the Formulary of Somogyvár, which likewise refer to the year 1267. Considering a number of further factors, the paper accordingly argues that the war and the battle in fact took place in 1267 instead of the winter of 1264/65.